

А.ҚАЙИМОВ, А.Р.БОБОЖОНОВ

**ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ВА
УНУМЛИ ФЙДАЛАНИШДА МЕВАЛИ
ЭКИНЛАРНИНГ ХИЛМА-ХИЛ НАВЛАРИНИ
ЖОЙЛАШТИРИШ**

ISBN 978-9943-6490-4-0

9 789943 649040

ТОШКЕНТ

**АКАДЕМИК МАҲМУД МИРЗАЕВ НОМИДАГИ
БОҒДОРЧИЛИК, УЗУМЧИЛИК ВА ВИНОЧИЛИК
ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ**

А.ҚАЙИМОВ, А.Р.БОБОЖОНОВ

**ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ВА
УНУМЛИ ФОЙДАЛАНИШДА МЕВАЛИ
ЭКИНЛАРНИНГ ХИЛМА-ХИЛ
НАВЛАРИНИ ЖОЙЛАШТИРИШ**

ТОШКЕНТ–2020

УЎК: 631.1:634(035)

КБК 42.35я73

Қ 17

Қ 17 А.Қайимов, А.Р.Бобожонов. Ер ресурсларини бошқариш ва унумли фойдаланишда мевали экинларнинг хилма-хил навларини жойлаштириш. –Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020, 76 бет.

ISBN 978–9943–6490–4–0

Ушбу қўлланма Bioversity/UNEP-GEF «Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш тизимларида экосистемаларни бошқариш ва қўллаб-қувватлаш функцияларини яхшилаш учун қишлоқ хўжалик экинлари биохилма-хиллигини сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш» минтақавий лойиҳаси доирасида тайёрланди ва нашр этилди. Ушбу лойиҳа Ўзбекистонда амалга оширилмоқда ва Глобал Экологик Жамғарма (ГЭЖ) ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-мухит Дастурининг (БМТАД) техник кўмаги билан Bioversity International томонидан мувофиқлаштирилади.

Қўлланма Тошкент давлат аграр университети Манзарали боғдорчилик кафедраси профессори А. Қайимов ҳамда Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти Ердан фойдаланиш кафедраси мудири иқтисод фанлари номзоди А.Р.Бобожонов томонидан нашрга тайёрланган ва Ўзбекистонда ердан унумли фойдаланиш соҳасидаги университет ва коллежлар бакалавр ва магистрантлари учун ўқув қўлланма сифатида фойдаланиши мумкин.

УЎК: 631.1:634(035)

КБК 42.35я73

Тақризчи:

Х.Ч. Буриев, Тошкент давлат аграр университетининг сабзавотчилик, полизчилик ва картошқачилик кафедраси профессори.

Таклиф ва мулохазалар учун контактлар:

Академик Махмуд Мирзаев номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти.

Манзил: 111116, Тошкент вилояти, Тошкент тумани,

Гулистон ҚФЙ, Чимкент йўли кўчаси.

Тел.: (+998 71) 2202442, (+998 71) 2202682

Факс: (+998 71) 2202648

Эл. почта: buviti@mail.ru

ISBN 978–9943–6490–4–0

© «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» 2020.

КИРИШ

Кишилик жамияти вужудга келгандан буён табиий ресурслар ичида ер айниқса катта иқтисодий - ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб қолаверган. Берилган расмий маълумотларга қараганда мамлакатимиз умумий ер майдони 44896,9 минг га ни ташкил этади. Ушбу майдоннинг 75,0 фоизга яқини ўзларининг асосий фаолиятларида фойдаланишлари учун турли корхона, муассаса ва ташкилотларга, шунингдек фуқароларга бириктирилган. Ер ресурслари республикамизнинг миллий бойлигидир.

Ишлаб чиқаришнинг ҳар қандай воситаларидан оқилона ва самарали фойдаланиш кўп жиҳатдан уни ташкил этишга йўналтирилган қатор тадбирларни қай даражада ўтказилаётганлигига боғлиқдир. Давлат томонидан ўтказилаётган бундай тадбирлар қанчалик тўғри ва оқилона ташкил этилган бўлса, сўзсиз ер майдонларидан фойдаланиш ҳамда умуман иқтисодиётнинг ривожланиши шунчалик юқори бўлади.

Ерни ҳар томонлама яхшилаш, унинг унумдорлигини ва иқтисодий самарадорлигини доимо ошириб бориш – бу, биринчи галда, қишлоқ хўжалигини юритишнинг илмий тизими асослари ва ердан юқори маҳсулдорлик билан фойдаланишдир. Шу жиҳатдан ҳам ердан тўғри фойдаланишни ташкил этишга йўналтирилган давлат ер кадастри, ер тузиш, ер мониторинги, ер ҳуқуқи, ер солиғи, ерлардан фойдаланишни давлат назоратини ўрнатиш каби тадбирларнинг туб моҳиятини билиш ва уларга риоя қилиш катта амалий аҳамиятга эга бўлади [4]. Шунинг учун ҳам бўлғуси мутахассисларни республика ер майдонларидан фойдаланишни ташкил этишга йўналтирилган юқоридаги тадбирларнинг умумий мазмуни, моҳияти ва ўтказиш услубиятлари билан таништириш уларни касбий маҳоратларини шакллантириш ва ривожлантиришда муҳим ўрин тутаяди.

Қўлланмада давлат ягона ер фонди ва унинг тоифалари, ер тузиш, ер кадастри, ер мониторинг, ерларни муҳофаза қилиш, ердан фойдаланишни иқтисодий омиллари, ер ресурсларидан фойдаланишни бошқариш ва бошқалар тўғрисида умумий тушунчалар берилаяди.

Ер - табиий ресурс ҳамда халқ хўжалиги тармоқларининг ишлаб чиқариш воситаси сифатида

Ер табиат маҳсули сифатида пайдо бўлган ва инсон онги ҳамда иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуддир. У мураккаб моддий тизим сифатида ифодаланади ва ер тўғрисидаги тушунчанинг турли - туман моҳиятини ўз ичига олади.

Ерни ишлаб чиқариш воситаси, ҳолати тўғрисидаги сўз юритишдан олдин албатта биринчи навбатда, ер тўғрисидаги умумий тушунчага эга бўлмоқ зарур. Географик нуқтаи назардан Ернинг юзаси сайёра деб тушунилади. Ер куёш тизимининг учинчи сайёраси ҳисобланади. У бундан 4,5 миллиард, бошқа бир маълумот бўйича 5,5 миллиард йил олдин пайдо бўлган. Ер сайёрасида қуруқлик 149,1 млн.кв.км ни ташкил этган бўлиб у денгиз сатҳидан ўртача 875 м баландликда жойлашган. Шу қуруқликнинг 1/3 қисми тоғлардан иборат. Океанларнинг майдони 361,1 млн.кв.км дан иборат. Ушбу маълумотлар ер тўғрисида умумий тушунча беради [12].

Асосий табиий ресурслар турига ер, сув, биологик ва минерал бойликлар билан бирга атроф-муҳит ҳавоси ҳам киради.

Табиий ресурслар – бу табиий муҳитнинг ишлаб чиқариш кучлари ривожланишининг ҳозирги даражасида одамларнинг моддий ва маънавий талабларини (меҳнат предметлари ва воситалари, истеъмол предметлари) қондириш учун фойдаланилаётган ёки фойдаланилиши мумкин бўлган таркибий элементларидир.

Табиий муҳитнинг аҳамияти таркибий қисми – ер ресурсларидир. У худуди, иқлими, рельефи, тупроқларининг сифати, гидрологик шароити, ўсимликлари ва бошқа белгилари билан тавсифланади, халқ хўжалиги объектларини ва аҳолини жойлаштириш учун кенглик асос, қишлоқ ва ўрмон хўжаликларида асосий ишлаб чиқариш воситаси бўлиб хизмат қилади. Ер ресурсларидан фойдаланиш сув манбааларига, қазилма бойликлар захирасига, ҳаво бассейнига, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсига тўғридан-тўғри таъсир этади.

Мамлакатимиз ер ресурсларидан оқилона, экологик жиҳатдан хавфсиз фойдаланиш – ҳар бир фуқаронинг, корхонанинг ва бутун жамиятнинг конституциявий бурчи ҳисобланади. Қонун ердан ва ер ости бойликларидан, сув ресурсларидан, ўсимлик ва

хайвонот дунёсидан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш, сувнинг ҳамда ҳавонинг тозалиги ва уларни сақлаш, табиий бойликларнинг тикланишини таъминлаш бўйича барча зарур чораларни амалга оширишни талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ер ва бошқа табиий ресурслар ўша ҳудудда яшайдиган халқлар ҳаёти ва фаолиятининг асоси сифатида фойдаланилиши ва муҳофаза этилиши белгилаб кўйилган. Табиий ресурслар таркибида ер уларнинг ҳудудий, хўжалик ва экологик ўзаро боғлиқликларини ҳамда ўзаро муносабатларини таъминловчи, табиатдан фойдаланишнинг кенглик асоси сифатида ажралиб туради. Қонунчилик ернинг унумдорлигига зарар етказишни тақиқлайди [1].

Ер табиий муҳитнинг бирламчи ўзгармас омиллари жумласига киради, сув кенгликлари, ер ости бойликлари, ўсимлик, хайвонот дунёлари эса ўзларининг жойлашишлари бўйича ҳаракатланувчанлик характериға эға.

Ўсимлик қопламасининг йўқолиб кетиши ёки кескин ўзгариши, хайвонларнинг ҳозирги саҳро ҳудудларидаги ва абадий музликлар минтақаларидаги миграцияси ва ҳалокати тўғрисидаги кўплаб далиллар маълум. Минерал хомашё ва ёнилғига бой бўлган конларнинг захиралари камаяди, сув ресурсларининг қайта тақсимланиши юз беради.

Улардан фойдаланиш усулларига ва хўжалик оқибатларига боғлиқ ҳолда табиий ресурслар тугайдиган (қайта тикланадиган ва қайта тикланмайдиган) ва тугамайдиган турларға бўлинади. Ерга тикланиши чекланган табиий ресурс сифатида қараш тўғрироқ бўлади (1-жадвал).

**Табиий ресурслар, улардан фойдаланишнинг ўзига хос
хусусиятлари
ва улар таркибига ернинг ўрни**

1-жадвал

Табиий ресурслар	У ёки бу табиий сферага ман-сублиги	Ер билан ўзаро алоқалари характери	Хўжаликда фойдаланишнинг йўналиши	Фойдаланишда қайта тикланиш имконияти
Ер	Литосфера		Агросаноат мажмуаси ва халқ хўжалигининг бошқа тармоқлари корхоналарини жойлаштириш, озиқ-овқат маҳсулотларини ва хомашё ишлаб чиқариш, ноишлаб чиқариш фаолиятини олиб бориш	Тикланиш чекланган
Минерал	Литосфера	Тупроқларнинг минерал асосини ташкил этади. Ер қатлами тагида фойдали қазилмалар бор	Минерал ва ёнилғи-энергия хомашёси	Тикланмайди
Сув	Гидросфера	Табиий муҳит элементларининг барчасида сув суюқ, қаттиқ, газсимон ҳолатларида мавжуд	Қишлоқ хўжалиги, маиший ва саноат сув истеъмоли	Қайта тикланади
Ўсимлик	Биосфера	Ернинг усти ва тупроқ қатлами билан ажралмас боғлиқ ҳолда мавжуд	Деҳқончилик ва ўрмон хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш	Тикланади

Хай- вонот дунёси	Биосфера	Ернинг усти ва тупроқ қатлами билан ажралмас боғлиқ ҳолда мавжуд	Чорвачилик, овчи- лик ҳайвонот маҳсулотларини етиштирувчи хўжаликлар маҳсулотларини ишлаб чиқариш	Тикланади
Иқ- лимий	Атмос- фера	Табиатда иссиқлик, намлик, газ алмашиш манбааси	Одамлар ҳаёти ва ишлаб чиқариш фаолиятининг иқлимий шароитларини ташқил этади	Тикланиши чекланган

Ер фойдаланиш жараёнида ҳар хил сфераларга мансуб табиий ресурсларни бирлаштиради. Унинг хўжаликдаги қиммати, табиий ва пайдо қилинган хусусиятларининг оқилона мужассамлаштирилиши ва фойдаланишишидан пайдо бўлади ва тўхтовсиз ўсиб боради. Табиий ресурсларнинг ўзаро алоқаларини ўрганиш атроф-муҳит маҳсулдорлигига ва фойдалилигига, қайта тикланиш имкониятига, аҳволига ижобий таъсир этувчи тадбирлар мажмуасини ишлаш ва амалга ошириш учун зарур.

Иқтисодий нуқтаи назардан ерга, анъанавий тарзда, инсон ёрдамисиз табиат томонидан етказилган меҳнат предметлари тўплами сифатида қаралган. Шунинг учун амалий жиҳатдан ҳамма вақт табиий муҳитнинг қандайдир элементидан фойдаланиш (қазилма бойликлар, сувлар, ўсимликлар ва шунга ўхшаш) ернинг сифатига ва тупроқ унумдорлигига бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатади

Ер ресурсларини тикланиши чекланган табиий ресурслар қаторига киритиш иккита сабабдан келиб чиқади: бир томондан кенглик, ҳудуд, ернинг усти, куруклик билан сув нисбатининг хусусий тарздаги ўзгаришларини ҳисобга олмаганда қайта тикланмайди; бошқа томондан – ер турларининг ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш, яхши-лаш, тиклаш учун имкониятлар амалий жиҳатдан чексиздир.

“Ер, одам – ишлаб чиқариш” тизими элементларининг оқилона ўзаро таъсири қуйидаги принципиал масалаларни ечишни тақозо этади.

– ишлаб чиқаришнинг ер ресурсларига салбий таъсирини экологик хавфсиз даражагача камайтириш;

– ер ресурсларининг сифат хусусиятларини улардан фойдаланишда (айниқса қишлоқ хўжалигида) максимал тўла ҳисобга олиш;

– одамларнинг моддий ва ижтимоий талабларини тўлароқ қондириш мақсадида ерларни яхшилаш ва муҳофаза қилиш [14].

Табиий муҳит омиллари қишлоқ хўжалигида асосий роль ўйнайди. Ўзбекистон ер фондини табиий – қишлоқ хўжалик ҳудудларига бўлиш маълумотларига асосан, унинг 95% ҳудуди иссиқ ва қуруқ, оғир ва ноқулай иқлимли минтақаларда жойлашган. Қолган 5% эса тоғ минтақаларида жойлашган. Ҳудуднинг табиий унумдорлиги жуда паст. Шунинг учун республикада ердан деҳқончиликда фойдаланиш суғоришга асосланган.

Жамиятнинг тўхтовсиз ўсиб боровчи талабларини қондириш ер ресурсларидан юқори интенсивликда фойдаланишга олиб келади. Шунинг учун табиий мажмуаларни такомиллаштириш ва ривожлантириш, уларнинг хўжалик қийматларини ошириш мақсадида атроф-муҳит омилларининг ўзаро таъсирларини илмий асосда амалга ошириш керак.

Ердан оқилона фойдаланишни, минтақавий табиий тизимларни ривожлантиришга комплекс ёндашишда унинг ишончли муҳофазасини таъминлашдан ажратиб бўлмайди. Ерни ҳимоялаш тадбирларининг мазмуни ерга хўжалик таъсирининг кучайишига мос келиши, тупроқлар унумдорлигининг тўхтовсиз ошишига ёрдам бериши керак.

Бизнинг давлатимизда узоқ вақтларгача ердан текин фойдаланиш тамойили амалда бўлди, етиштирилган маҳсулотнинг асосий қисми эса давлат томонидан тасарруф этилди. Буларнинг ҳаммаси хўжалик юритишнинг нормал иқтисодий механизми яратилишига, объектив баҳо белгилашга тўсқинлик қилди, корхоналарнинг ердан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишдан манфаатдорликларини сусайтирди. Фақат ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб қишлоқ хўжалигининг унумдор ерлари ноқишлоқ хўжалик мақсадлари учун олинганда қоплама (компенсация) тўлана бошлади, бироқ улар тўла ҳажмида тўланмади. Ҳозирги Ўзбекистон қонунчилигида ердан ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш учун ер солиғи ва ижара ҳақи

шаклларида тўловлар кўзда тутилган [5]. Ерларнинг жойлашган ўрни ва табиий унумдорлигидаги фарқлар натижасида қишлоқ хўжалигида пайдо бўладиган дифференциал ер рентасини, шу жумладан, корхоналарнинг молиявий воситаларини ер ресурсларини қайта тиклаш ва муҳофаза қилиш учун жалб этиш мақсадида, иложи борича тўлароқ ҳисобга олиш, вазифаси қўйилади.

Ердан фойдаланиш ва ер муносабатлари тўғрисида тушунча

Ер муносабатлари – бу ердан фойдаланиш, унга эгалик қилиш ва уни тасарруф этиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир. Улар фуқаролар, корхоналар, давлат органлари ва бошқа хўжалик ҳамда ўзга фаолиятлар субъектлари орасида келиб чиқади. Қонун билан тартибга солиниб, улар ер ҳуқуқи муносабатларига, яъни ердан фойдаланиш соҳасидаги иқтисодий муносабатларни мустаҳкамлашнинг ҳуқуқий шаклига айланади. Уларнинг бевосита объекти – ҳар хил майдонга, жойлашган ўрнига, сифати ва мўлжалланган мақсадига эга ер участкаларидир.

Жамиятнинг ер тузуми – бу жамиятда ерга мулкчиликнинг қонун билан белгиланган шакллари, унда хўжалик юритиш, ерга эгалик қилиш, ердан фойдаланиш шакллари ва ер тузиш, ерни тақсимлаш тизими ва уни тартибга солиш усуллари асосида жамиятда юзага келган барча ер муносабатлари йиғиндисидир.

Жамиятнинг ер тузуми ўзгаришсиз қолмайди; у эволюция асосида радикал ислохотлар асосида, айрим ҳолларда эса революция натижасида ҳам ўзгариши мумкин.

Ер муносабатлари ер эгаликлари ва ердан фойдаланувчиларнинг белгили шаклларининг пайдо бўлиши, мустаҳкамланишини, йириклашиши ёки майдаланиши ва тугатилиши билан ҳам боғлиқ бўлади [9].

Ер тузиш назарияси ва амалиётида тез-тез ишлатиладиган “ердан фойдаланиш” ва “ер эгалиги” тушунчалари бир хил эмас. Уларнинг ҳар бири бир неча маънога эга. Ўзбекистон Республикаси қонунларига асосан ер участкалари мулк қилиб, эгалик қилиш ёки фойдаланиш учун берилади. Улар маҳаллий бошқарув органлари (ҳокимиятлар) томонидан, уларнинг ваколатларидан келиб чиқиб берилади. Ер участкалари давлат, жамоа ёки айрим

фуқаролар мулки бўлиши мумкин. Давлат мулки ҳисобланган ерлар муддатсиз (доимий) фойдаланиш учун ноқишлоқ хўжалик корхоналарига, ташкилотларига, муассасаларига берилади.

Умрбод мерос қолдириш ҳуқуқи билан ва мулк қилиб ер участкалари деҳқон хўжалиklarини ташкил этиш, қишлоқларда шахсий томорқа хўжалиklarини юритиш, боғдорчилик ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ бошқа мақсадлар учун ажратилади.

Шундай қилиб, “ердан фойдаланиш” ва “ер эгалиги” тушунчаларининг биринчи маъноси, ер участкасининг ҳақиқатан ҳам фойдаланиш, эгалик қилиш ёки мулк ҳуқуқлари асосида фойдаланилишини билдиради. Бунда энг катта ваколатга (ҳуқуқга) мулкдорлар, энг камига эса – фойдаланувчилар эга. Бу сўзларнинг иккинчи маъноси – ер участкаларидан у ёки бу субъект эга ҳуқуқларга мос фойдаланиш тартиби ва жараёнидир.

Ердан фойдаланишнинг турларидан бири ижара ҳисобланади, яъни ер участкасини бошқа шахсга (ижарачига) шартнома бўйича белгилаш тўлов-ижара ҳақи эвазига вақтинча фойдаланишга бериш. Ҳозирги даврда ижарага берувчилар маҳаллий ҳокимиятлар ва қишлоқ хўжалик массивлари ҳисобланади. Ва ниҳоят, ер тузиш амалиётида “ердан фойдаланиш” тушунчаси айрим ҳолларда умумий маънода ишлатилади ва ердан фойдаланиш жараёнини ёки ҳуқуқий мақомига боғлиқ бўлмаган ҳолда фойдаланилаётган участкани билдиради [10].

Жамият иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш жараёнида доимо ўзи фаолият кўрсатаётган ҳуқуқни ташкил этиши такомиллаштиради ва ўзгартиради.

Ҳуқуқ деб, ер устининг чегараланган ўзига хос табиий ва антропоген (инсон томонидан яратилган) хусусиятларга ва ресурсларга эга қисмига айтилади; у майдони, узунлиги, жойлашган ўрни, шакли ва бошқа сифатлари билан тавсифланади.

Ҳудудни ташкил этиш – бу уни тартибга солиш, аниқ ишлаб чиқариш ёки ижтимоий мақсадларга мос маълум тизимга келтиришдир. Ерни ва ҳуқуқни ташкил этишнинг аниқ талаблар учун мослаш бўйича одамлар фаолияти ер тузиш номини олди. Шу мақсадда ер массивлари у ёки бу мақсадлар учун мўлжалланган ва ўлчамларга эга хўжалик фаолиятининг ҳар хил соҳаларида фойдаланиш учун бир-бирларига нисбатан белгили

тартибда жойлшган участкаларга бўлинади. Бу участкаларда корхоналар, далалар, йўллар, аҳоли яшаш жойлари ва шунга ўхшаш жойлаштирилади [12].

Ер тузиш ёрдамида ер эгаликлари ва ердан фойдаланувчиларнинг пайдо бўлиши, йириклаштирилиши ёки майдалаштирилиши ва тугатилишидек мураккаб масалалар ечилади. Ер тузиш орқали мамлакатимизда ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар шакллари алмашилиши ҳам содир бўлади. Булар эса унинг ер ислоҳотини ўтказишдаги ва ундан кўзлаган мақсадларга эришишдаги аҳамияти ўрнини белгилайди.

Ер ислоҳоти – бу қонуний расмийлаштирилган ер тузумини ва ер муносабатларини, ерга бўлган мулкчилик шаклларини ўзгартириш, ерни бир мулкдордан ва фойдаланувчидан иккинчисига олиб бериш ва мамлакатда ҳудудий тузилишини мос равишда ўзгартириш билан боғлиқ тубдан қайта кўришдир.

Шундай қилиб ер ислоҳоти – бу давлат томонидан тартибга солинувчи ва назорат қилинувчи, унинг ер сиёсатининг умумий кўринишини ўзига мужсасамлаштирувчи Янги ер тузумга ўтиш жараёнидир. Ислоҳот ер эгаликлари ва ердан фойдаланишларнинг, ерга бўлган мулкчиликнинг янги шаклларига нисбатан тез ва қийинчиликларсиз ўтишни таъминловчи ҳуқуқий, иқтисодий, техник ва ташкилий чоралар мажмуасини амалга оширишни назарда тутади.

Ер ислоҳоти даврида қуйидаги ососий маслаҳатлар ечилиши керак:

- ерга бўлган давлат мулкчилиги якка ҳокимлигини тугатиш;
- фуқаронинг ер олишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш;
- бозор шаклидаги ер муносабатларига ўтиш;
- ер ресурсларини бошқаришнинг охирик марказини маҳаллий ҳокимият органларига кўчириш (детцентрализация);
- қонуний руҳсат этилган ер эгаликлари ва ердан фойдаланувчиларнинг барча шаклларининг эркин ривожланишини таъминлаш:
- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги аҳамиятли устуворликларни таъминлаш.

Ислоҳотларни ўтказишда Янги бозор иқтисодиёти доирасида ер муносабатларини тартибга солиш учун ишончли ҳуқуқий асос яратувчи Янги ер қонунларини яратиш масалалари биринчи даражали аҳамиятга эга. Хусусан, ерни товар айланишига қўшишда ер судларини, ер банкларини, рўйхатга олувчи чегаралаш хизматларини ва бошқа ер бозори инфратизими элементларини ташкил этиш ҳамда қонуний таъминлаш талаб этилади.

Ўзбекистонда ҳозир ер ислоҳоти ўтказиш мақсадида қабул қилинган ва қилинаётган ер қонунлари қуйидаги тамойилларга асосланади:

- фуқароларнинг ер участкаларига бўлган ҳуқуқлари устуворлиги;
- маҳаллий ижрочи ҳокимият органларига ерни тасарруф этиш ҳуқуқини бериш;
- ерда хўжалик юритиш шаклларининг кўплиги ва барчасининг тенглиги;
- ердан фойдаланишнинг тўловлиги;
- ерни муҳофаза этиш.

Ислоҳотлар даврида ер тузиш ёрдамида ер маҳаллий ижрочи ҳокимият органлари тасарруфига берилади дехқон ва шахсий томорқа хўжаликларига ер ажратиш, боғдорчилик ва сабзавотчиликни ривожлантириш учун махсус ер фондлари ташкил этилади; участкалар ерга бўлган ҳуқуқларни тасдиқловчи ҳужжатларни бериш билан ажратилади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ўсишини, тупроқлар унумдорлигининг ошишини таъминлаш учун ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий манфаатларини ишга солиш керак; шунинг учун ер сиёсатининг асоси ер муносабатларини тартибга солишнинг самарали иқтисодий механизми бўлиши керак. У мос ҳуқуқий ва ташкилий чоралар билан боғланган бўлиши ва давлатнинг умумий ижтимоий-иқтисодий сиёсатига мос келиши керак.

Ер ислоҳотининг иқтисодий механизми қуйидаги асосий қоидаларга асосланади:

- жамиятда содир бўлаётган объектив иқтисодий қонунлар ва жараёнлар таъсирини албатта ҳисобга олиш;

- давлатнинг, айрим корхоналар ва фуқароларнинг иқтисодий манфаатларини уйғунлаштириш;
- қишлоқ хўжалиги ер эгаллиги ва ердан фойдаланишларини иқтисодий ҳимоялаш ҳамда ерларни бузилишдан сақлаш;
- ишлаб чиқариш мақсадларига нисбатан табиатни муҳофаза қилиш мақсадларининг устуворлиги;
- ердан оқилона фойдаланишни иқтисодий рағбатлантириш;
- барча амалга ошириладиган тадбирларнинг иқтисодий самарадорлиги [12].

Юқори ривожланган давлатлар тажрибаси (хусусан, Швеция, Германия, АҚШ) кўрсатишича, ер муносабатларини тартибга солишнинг самарали иқтисодий механизми мос инфратизимни (ер банклари, мулкларни баҳолаш ва солиққа тортиш хизматлари, биржалар ва шунга ўхшаш) талаб этади. Бундан ташқари, бутун тизим ер муносабатлари занжирининг аниқ ер мулкдоридан, ер эгаси ва ердан фойдаланувчидан бошлаб, бутун давлатгача бўлган барча бўғинларини қамраб олсагина ишлайди.

Ер ислохотларини амалга ошириш учун зарур пул маблағлари қуйидаги манбаалар ҳисобига ташкил топади:

- ер учун тўловлар (ер солиғи ва ижара ҳақи);
- ноқишлоқ хўжалик мақсадлари учун олинадиган қишлоқ хўжалик ерлари учун қоплама тўловлар;
- ерни ва бошқа кўчмас мулкларни сотишдан ажратмалар;
- ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларни рўйхатга олиш билан боғлиқ йиғимлар;
- ер сиёсатини, ердан оқилона фойдаланишни ва уни муҳофаза қилишни ташкил этишни амалга оширишга йўналтириладиган мақсадли давлат **дотациялари** ва корхоналар фойдаларидан ажратмалар;
- бошқа манбаалар (жарималар, халқаро ёрдам ва шунга ўхшаш) [15].

Ер тузиш тўловларини жорий этиш, унинг мавжуд механизмлари мукамал эмаслигига қарамасдан, ердан фойдаланувчиларнинг иқтисодий манфаатларини ишга солиш ва ер ислохотини барча йўналишлар бўйича амалга оширишни тезлаштириш имконини берди.

Давлатнинг ер сиёсатини амалга ошириш бўйича ишларнинг асосий оғирлиги мос таркибга, моддий-техник таъминотга ва ер ислохотининг пишиб етилган муаммоларини ҳуқуқий саводли, техник тўғри ва иқтисодий асосланган ҳолда ечишга қодир малакали мутахассисларга эга давлат ер тузиш органлари зиммасига тушади.

Шу билан бир вақтнинг ўзида янги қатъий вазифалар пайдо бўлиши сабабли, уларнинг таркибини ва ваколатларини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш зарурати туғилади.

Ўзбекистон Республикасининг ер фонди ва ундан фойдаланиш

Ўзбекистон Республикасида ер – давлат мулки, умуммиллий бойликдир, ундан оқилона фойдаланиш зарур, у давлат томонидан муҳофаза этилади. Давлат ернинг асосий хўжайини сифатида ер фондига эгалик қилиш, улардан тўғри фойдаланишни ҳам юритиши зарур. Шундай қилиб, кадастр ҳудуди – бу мамлакат ягона ер фондидир, яъни кимнинг ихтиёрида бўлишидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасидаги барча ерлардир. Ер фонди ерлардан фойдаланишнинг асосий мақсадига қараб қуйидаги тоифаларга бўлинади [3].

1) Қишлоқ хўжалиги ерлари – қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун ёки ана шу мақсадларга мўлжалланган ерлар.

2) Аҳоли пунктларининг ерлари (шаҳарлар, посёлкалар ва қишлоқ аҳоли пунктларининг ерлари), шаҳар ва посёлка чегаралари доираларидаги, шунингдек, қишлоқ аҳоли пунктлари чегаралари доираларидаги ерлар.

3) Саноат, транспорт, алоқа, муҳофаа мақсадларида фойдаланиш учун мўлжалланган ерлар.

4) Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларида фойдаланиш учун мўлжалланган ерлар.

5) Тарихий – маданий мақсадларда фойдаланиш учун мўлжалланган ерлар.

6) Ўрмон фонди ерлари.

7) Сув фонди ерлари.

8) Захира ерлари.

Қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун бериб қўйилган ёки шу мақсадлар учун белгиланган ерлар қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар деб ҳисобланади. Бу ерлар қишлоқ хўжалиги фаолият кўрсатиш учун зарур бўлган қишлоқ хўжалиги ерлари ва дарахтзорлар, ички хўжалик йўллари, коммуникациялар, ўрмонлар, берк сув ҳавзалари, бинолар ва иншоотлар билан банд бўлган ерларга ажратилади. Ҳайдаладиган ерлар, пичанзорлар, яйловлар, бўз ерлар, кўп йиллик дарахтзорлар (боғлар, тоқзорлар ва бошқалар) эгаллаган ерлар қишлоқ хўжалиги ерлари жумласига киради. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар доимий ёки вақтинчалик эгалик қилиш ва фойдаланиш мақсадларида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш кооперативларига (ширкатларга), бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига, фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритиш деҳқон хўжалигини, хусусий боғдорчилик, полизчилик ва чорвачиликни юритиш, жамоа боғдорчилиги ва узумчилиги учун Республика фуқароларига, ёрдамчи қишлоқ хўжалигини юритиш учун қишлоқ хўжалиги билан шуғулланмайдиган корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга берилади.

Қишлоқ хўжалик ерларини иригация ва сувдан фойдаланиш тизимига асосланган сунъий суғориш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг асоси ва ерлардан фойдаланиш ҳамда улар унумдорлигини оширишнинг шартидир. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиш ва суғоришни таъминлай оладиган суғориш манбаси билан боғланган доимий ёки муваққат суғориш тармоғига эга бўлган ерлар суғориладиган ерлар жумласига киради. Суғориладиган ерлар махсус муҳофаза қилинади, уларни суғорилмайдиган ерлар сарасига ўтказиш алоҳида ҳолларда, тупроқ-мелиоратив ва иқтисодий шароитларни ҳамда ерларнинг сув билан таъминланганлигини, улардаги мавжуд сув ресурсларини ва бу сувларга белгиланган меъёрлашни эътиборга олиб, вилоят ҳокимлари томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Шаҳар ва посёлка доирасидаги барча ерлар шаҳарлар ва посёлкалар ерларига киради. Қишлоқ аҳоли пунктларининг ерларига ер тузиш таркибида ана шу пунктлар учун белгилаб қўйилган чегаралари доирасидаги ҳамма ерлар киради.

Шаҳар ва посёлкалар ерлари таркибига шаҳар қурилиши ерлари, умумий фойдаланишдаги ерлар, қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар, дарахтзорлар эгаллаган ерлар, саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ерлари ва бошқа мақсадга мўлжалланган ерлар, табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреацион ва тарихий-маданий мақсадларга мўлжалланган ерлар, сув фонди ерлари, захира ерлар киради. Қишлоқ аҳоли пунктларининг ерларига қишлоқ ва овул ўзини-ўзи бошқариш органлари тасарруфидаги, қишлоқ аҳоли пунктларининг қишлоқ хўжалиги ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари эгаллигидаги ерлари киради.

Саноат ерлари жумласига саноат корхоналарига, жумладан ундирма саноат, энергетика корхоналарига ишлаб чиқариш ва ёрдамчи бинолар ҳамда иншоотлар қурилишига доимий фойдаланиш учун бериб қўйилган ерлар киради. Транспорт ерлари жумласига темир йўл, ички сув транспорти, автомобиль, ҳаво ва қувур транспорти корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига транспорт иншоотлари, қурилмалари ва бошқа объектларни ишлатиш, сақлаб туриш, қуриш, қайта қуриш, таъмирлаш, такомиллаштириш ва ривожлантириш соҳасида улар зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириш учун доимий фойдаланишга бериб қўйилган ерлар киради. Алоқа ерлари жумласига алоқа линияларини ҳамда тегишли иншоотларни жойлаштириш учун алоқа, радио эшиттириш, телевидения ва ахборот корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига доимий фойдаланиш учун бериб қўйилган ерлар киради.

Қуролли кучлар чегара, ички ва темир йўл қўшинларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий ўқув юртлари, корхоналари, муассасалари ва ташкилотларнинг жойлашиши ҳамда доимий фаолияти учун бериб қўйилган ерлар мудофаа эҳтиёжлари учун мўлжалланган ерлар деб эътироф этилади. Бошқа мақсадлар учун мўлжалланган ерлар жумласига корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фойдаланадиган, қишлоқ хўжалиги ерлари, аҳоли пунктлари, саноат, транспорт, алоқа, мудофаа, табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация ва тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар таркибига, шунингдек ўрмон ва сув фондлари таркибига кирмаган барча қолган ерлар киради.

Сув хўжалиги эҳтиёжлари учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга белгиланган тартибда бериб қўйилган сув ҳавзалари (дарёлар, кўллар, сув омборлари ва ҳ.к.) гидротехника ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари эгаллаб турган ерлар, шунингдек сув ҳавзаларининг қирғоқлари ва бошқа сув объектлари бўйлаб ажратиб қўйилган зонадаги ерлар сув фонди ерлари жумласига киради.

Табиатни муҳофаза қилишга мўлжалланган ерлар жумласига белгиланган тартибда корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга махсус мақсадлар учун берилган давлат қўриқхоналари, миллий ва дендрология боғлари, ботаника боғлари, заказниклар (овчиликка мўлжалланган ерлар бундан мустасно), табиат ёдгорлиги ерлари киради. Қасалликнинг олдини олиш ва даволашни ташкил этиш учун қулай, табиий шифобахш омилларга эга бўлган, тегишли муассасалар ва ташкилотларга доимий фойдаланиш учун белгиланган тартибда бериб қўйилган ер участкалари соғломлаштириш ишлари учун мўлжалланган ерлар жумласига киради.

Аҳолининг оммавий дам олиш ва туризмни ташкил этиш учун тегишли муассасалар ва ташкилотларга берилган ерлар рекреация учун мўлжалланган ерлардир. Тегишли муассасалар ва ташкилотларга доимий фойдаланиш учун бериб қўйилган тарихий-маданий қўриқхоналар, мемориал боғлар, мақбаралар, археология ёдгорликлари, тарих ва маданият ёдгорликлари жойлашган ерлар тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар қаторига киради.

Ўрмон хўжалиги эҳтиёжлари учун бериб қўйилган ерлар ўрмон фонди ерлари деб эътироф этилади. Бу ерларда ўрмон хўжалиги ташкилотлари ўз фаолиятини мавжуд ўрмонларни қўриқлаш, янги ўрмонлар барпо этиш, қайта тиклаш ва ўрмонларни муҳофаза қилиш ҳамда бошқа турдаги ишлар билан олиб боради.

Фуқаролар корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга доимий эгалик қилиш ва фойдаланиш учун берилмаган барча ерлар захира ерларидир. Бундай ерлар жумласига доимий эгалик қилиш ва доимий фойдаланиш ҳуқуқи тугатилган ерлар ҳам киради.

Захира ерлар туман, шаҳарларнинг давлат ҳокимият органлари тасарруфида бўлади ва қишлоқ хўжалиги мақсадлари

учун эгалик қилиш, фойдаланишга ва ижарага беришга мўлжалланади. Туман ҳокими маҳаллий аҳамиятга молик захира ерларининг айрим участкаларини ўз қарори билан посёлка, қишлоқ ва овулларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тасаруфига бериши мумкин.

Ер фондининг тоифалари ва уларнинг тавсифи

Ўзбекистон Республикаси ер ресурсларининг 2015 йил 1 январь ҳолати тўғрисида Миллий ҳисобот Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат кўмитаси томонидан ҳисобот йилида корхона, муассаса, фермер хўжаликлари ва ташкилотларнинг ерларидаги барча ўзгаришлари тўғрисидаги маълумотлар асосида ҳамда туман, шаҳар ва вилоят ҳокимларининг қарорлари билан тасдиқланган йиллик ер ҳисоботларини республика бўйича умумлаштириш натижасида тузилади [11].

2015 йил 1 январь ҳолатига Ўзбекистон Республикасининг маъмурий чегарасидаги умумий ер майдони 44896,9 минг гектарни ташкил қилади. Республика бўйича корхона, ташкилот, муассасалар, фермер хўжаликлари ва фуқароларнинг фойдаланишидаги жами ерлар 44892,4 минг гектарни, шундан суғориладиган ерлар эса 4308,1 минг гектарни ёки умумий ер майдонининг 9,6 фоизини ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси ер фонди ерлардан фойдаланиш мақсади ва тартибига кўра ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 8-моддасига биноан 8 та тоифага бўлинади. Ер фондининг тоифалари бўйича тақсимланиши 2-жадвалда ва ер фондининг ер турлари бўйича тақсимланиши 3-жадвалда кўрсатилган.

**Ўзбекистон Республикаси ер фондининг тоифалари бўйича
тақсимланиши (2015 йил 1 январь ҳолатига)**

(минг га ҳисобида)

2-жадвал

т/ р	Ер фондининг тоифалари	Умумий ер майдон		Шу жумладан, суғориладиган ерлар	
		Жами	Ҳоиз ҳисо- бида	Жами	Ҳоиз ҳисобида
1	Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар	20 417,0	45,48	4 204,9	9,36
2	Аҳоли пунктларининг ерлари	219,6	0,49	50,2	0,11
3	Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар	905,1	2,02	12,4	0,03
4	Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва рекреация мақсадларига мўлжалланган ерлар	76,0	0,17	0,9	0,002
5	Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар	9,7	0,02	-	-
6	Ўрмон фонди ерлари	9 752,3	21,72	32,9	0,07
7	Сув фонди ерлари	832,4	1,85	4,6	0,01
8	Захира ерлар	12 680,3	28,25	2,2	0,004
	Жами ерлар:	44 892,4	100,0	4 308,1	9,6

Манба: “Ергеодезкадастр” давлат қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

Ўзбекистон Республикаси ер фонди ерлардан фойдаланиш мақсади ва тартибига кўра ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 8-моддасига биноан **8 та** тоифага бўлинади. Ер фондининг тоифалари бўйича тақсимланиши 3-жадвалда ҳамда ер фондининг ер турлари бўйича тақсимланиши 4-жадвалда кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасидаги жами фойдаланиладиган ерлар майдони, вилоятлар кесимида

(минг га ҳисобида)

3-жадвал

Т/р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони		Экин ерлар		Кўп йиллик дарахтзорлар		Бўз ерлар		Пичанзорлар ва яйловлар		Жами қишлоқ хўжалик ерлари		Томорка ерлари	Ўрмонзорлар	Боғдорчилик, узумчилик ва сабзавотчилик уюшмаларининг ерлари			Бутазорлар	Бошқа ерлар		
		жами	Шу жумладан суғориладигани	жами	Шу жумладан суғориладигани	жами	Шу жумладан суғориладигани	жами	Шу жумладан суғориладигани	жами	Шу жумладан суғориладигани	жами	Шу жумладан суғориладигани			жами	Шу жумладан суғориладигани	жами			Шу жумладан суғориладигани	жами
1	Қорақалпоғистон Республикаси	16 656,1	508,7	417,0	417,0	8,9	8,9	10,2	10,2	5 275,1	36,6	5 711,2	472,7	47,2	35,0	1074,5	0,9	0,1	68,3	9 754,8		
		430,3	273,6	202,7	202,7	29,8	29,8	2,8	0,7	21,3	0,9	256,6	234,1	47,8	35,2	3,9	0,4		121,6			

	983,6	656,4	467,8	780,1	254,9	281,8	568,9	115,4							
	45,4														
	0,2		0,3	0,3	0,1	0,3		0,1							
	0,3	0,1	0,3	0,6	0,1	0,7		0,1							
	1,8	4,8	5,5	1,7	4,4	6,1	3,3	4,6							
	335,1	164,1	155,7	1 263,2	24,1	13,1	233,8	4,5							
	45,4	18,0	48,9	13,4	39,9	62,7	50,3	15,2							
	58,5	31,7	79,5	19,4	48,8	86,2	62,5	19,2							
	227,6	277,8	460,2	108,1	237,8	310,5	272,2	267,9							
	2 770,8	1 265,6	2 153,5	8 874,2	390,2	1 295,5	1 144,7	288,4							
			0,1												
	2 543,2	757,8	1 415,3	8 745,6	152,4	793,8	830,9	20,5							
	6,9	0,7	4,7	6,7	2,3			10,5							
	6,9	8,2	22,2	6,9	2,3	5,4	0,3	10,5							
	19,9	15,0	35,0	10,7	41,0	57,7	31,2	7,1							
	19,9	16,7	37,1	11,1	41,0	61,4	32,6	7,1							
	200,8	262,1	420,4	90,7	194,5	252,8	241,0	205,3							
	200,8	482,9	678,9	110,6	194,5	434,9	280,9	250,3							
	275,0	300,6	514,9	123,5	282,2	379,6	325,8	287,8							
	4 193,7	2 117,9	28 56,8	10 937,5	718,1	1 677,3	2 009,9	427,6							
3	Бухоро	4	Жиззах	5	Қашқадарё	6	Навоий	7	Наманган	8	Самарканд	9	Сурхондарё	10	Сирдарё

	556,5	293,9	166,5	25,1	15 027,3				
	2,1				115,8				
	3,7	0,9	0,1		6,5				
	3,7	0,9	0,1		7,4				
	2,7	13,5	0,3	0,4	53,9				
	82,8	14,7	57,6	0,4	3 427,5				
	51,4	52,9	43,1	4,1	515,5				
	62,3	71,	51,2	7,2	693,0				
	340,2	300,0	222,7	0,4	3 732,2				
	818,0	319,5	332,8	0,4	25 621,4				
	1,4	4,0			43,0				
	436,1	23,5	110,1		21 125,6				
	0,4		3,8		46,9				
	0,8		3,8		80,3				
	36,7	48,2	12,9		34,1				
	45,2	48,2	12,9		371,9				
	301,7	247,8	206,0	0,4	3 288,2				
	335,9	247,8	206,0	0,4	4 043,6				
	398,0	367,3	266,2	4,9	4 308,1				
	1 525,4	700,5	608,2	33,1	44 892,4				
11	Тошкент	12	Фарғона	13	Хоразм	14	Тошкент шаҳри.		Жами:

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар. Қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун бериб қўйилган ёки ана шу мақсадлар учун белгиланган ерлар қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар қишлоқ хўжалигини юритиш учун зарур бўлган қишлоқ хўжалиги ерлари ва дарахтзорлар, ички хўжалик йўллари, коммуникациялар, ўрмонлар, ёпиқ сув ҳавзалари, бинолар, иморатлар ва иншоотлар эгаллаган ерларга ажралади.

Шунингдек, ҳайдаладиган ерлар, пичанзорлар, яйловлар, бўз ерлар, кўп йиллик дарахтзорлар (боғлар, токзорлар, тутзорлар, мевали дарахт кўчатзорлари, мевазорлар ва бошқалар) эгаллаган ерлар ҳам қишлоқ хўжалиги ерлари жумласига киради.

Республикада қишлоқ хўжалиги корхоналари ва ташкилотларининг фермер хўжаликлари билан биргаликда олганда 2015 йил 1 январь ҳолатига кўра, **82245 га** бўлиб, уларга бириктириб берилган ерларнинг умумий ер майдони **20417,0 минг** гектарни, шу жумладан қишлоқ хўжалик ер турлари майдони эса **15594,3 минг** гектарни, шундан **3707,5 минг** гектари суғориладиган ерларни ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг **45,5 фоизини** қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар эгаллаган бўлиб, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда асосий восита ҳисобланади.

Республика ҳудудида қишлоқ хўжалиги мақсадларига мўлжалланган ерларнинг тақсимланиши табиий-иқлим омилларига биноан белгиланади. Суғориладиган қишлоқ хўжалик ер турларининг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши 7-жадвалда кўрсатилган.

Аҳоли пунктларининг ерлари. Аҳоли пунктларининг ерлари маъмурий-ҳудудий бирлик бўлиб, давлат ер фондининг бошқа тоифаларидан ўзига хос хусусиятлари ҳуқуқий ҳолати, фойдаланишнинг асосий мақсадига кўра ажралиб туради, уларга шу мақсадлар учун қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган шаҳар (посёлка) ва қишлоқ аҳоли пунктлари ерлари киритилган. Аҳоли пунктлари ерларнинг 2015 йил 1 январь ҳолатига умумий ер майдони **219,6 минг** гектарни ёки жами ерларнинг **0,49 фоизини** ташкил қилади (5-жадвал).

**Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер майдонларининг ер турлари бўйича тақсимланиши
(минг га ҳисобига)**

4-жадвал

Бошқа ерлар		949,2
Бўтазорлар		25,2
Ўрмонзорлар	Шу	0,6
	жами	98,2
Мегиоратив қурилиш ҳолатидаги ерлар		
Томорка ҳамда боғдорчи- ликўзумчилик ва забзавот- чилик уюшмалари ерлари	Шу жумладан суғориладигани	29,3
	жами	35,4
Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Шу жумладан суғориладигани	469,8
	жами	2085,4
Пичанзорлар ва яйловлар	Шу жумладан суғориладиган	36,4
	жами	1652,0
	Шу жумладан суғориладиган	9,4
Бўз ерлар	жами	9,4
	Шу жумладан суғориладигани	8,6
Кўп йиллик даракхўзорлар	жами	8,6
	Шу жум- ладан	
Экин ерлар	Лагми	-
	Суғорила- диган	415,4
	жами	415,4
Умумий ер майдони	Шу жумладан суғориладигани	499,7
	жами	3 219,1
Рес- пуб- лика, шаҳар ва вило- ятлар- нинг номи		Қора- калпо- фистон Респуб- ликаси
т / р		1

74,2	755,0	219,0	283,2	495,5	168,0	196,8	268,6								
	5,1														
2,0	0,9	3,7	4,3	1,1	2,7	2,5	1,6								
2,0	7,9	10,0	14,1	1,1	6,4	4,6	29,4								
1,0	4,0	6,1	19,1	2,1	0,8	3,5	1,3								
30,7	44,8	15,9	45,9	12,8	33,2	57,9	47,6								
41,0	57,2	28,4	74,4	18,4	40,2	79,3	58,5								
233,2	226,4	276,4	457,6	107,0	234,8	308,7	270,4								
254,5	25 51,9	1 183,3	2 000,7	35 96,7	284,2	1 221,7	1 009,8								
0,9			0,1												
20,1	2 325,5	679,5	1 266,9	3 469,5	49,4	725,2	698,7								
0,7	6,5	0,7	4,7	6,6	2,3										
2,8	6,5	8,1	22,0	6,7	2,3	5,4	0,3								
29,2	19,5	14,4	34,4	10,2	39,4	56,7	30,5								
29,2	19,5	15,2	36,4	10,6	39,4	57,2	31,6								
-	-	219,2	257,0	19,7	-	181,9	39,3								
202,4	200,4	261,3	418,4	90,2	193,1	252,0	239,9								
202,4	200,4	480,5	675,4	109,9	193,1	433,9	279,2								
265,9	272,1	296,0	507,8	120,9	270,7	369,1	319,6								
372,7	3 381,1	1 446,8	23 91,5	4 103,8	499,6	1 505,9	1 367,6								
2	Анди- жон	3	Бухоро	4	Жиззах	5	Қашқа- дарё	6	Наво- ий	7	Наман- ган	8	Самар- канд	6	Сурхон- дарё

	65,8	141,8	177,5	110,1		3 894,7					
		1,0				31,3					
	1,9	1,4	7,0	0,2		29,9					
	1,9	7,4	7,0	19,4		209,4					
	3,7	0,2	1,6	1,1		70,2					
	13,9	45,0	49,0	41,5		467,5					
	17,2	53,8	64,6	48,7		617,1					
	266,3	337,3	298,2	221,0	0,4	3707,5					
	285,4	576,7	313,7	229,9	0,4	15 594,3					
		1,3	3,9			42,6					
	19,1	200,0	19,4	8,9		11 134,2					
	10,2	0,4		3,8		45,3					
	10,2	0,6		3,8		78,1					
	7,1	35,3	47,1	12,5		344,9					
	7,1	43,7	47,1	12,5		358,1					
	-	32,1	-	-		749,2					
	249,0	300,3	247,2	204,7	0,4	3 274,7					
	249,0	332,4	247,2	204,7	0,4	4 023,9					
	282,1	383,7	354,2	262,7	0,4	4 204,9					
	374,0	780,9	564,4	409,2	0,4	20 417,0					
10	Сир-дарё	11	Тош-кент	12	Фар-фона	13	Хоразм	14	Тош-кент шахри.		Жами:

**Аҳоли пунктлари ерларнинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри
бўйича тақсимланиши**

(минг га ҳисобига)

5-жадвал

Т/р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони		Экин ерлар		Кўп йиллик дарахтзорлар		Бўз ерлар		Пичанзорлар ва яйловлар		Жами қишлоқ хўжалик ерлари		Томорқа ерлари		Ўрмонлар		Боғдорчилик, узумчилик ва сабзаотчилик уюшмалари ерлари		Бошқа ерлар
		жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	жами	Шу жумладан суғориладиган	
1	Қорақалпоғистон Республикаси	37,1	5,9	0,2	0,2					5,2		5,4	0,2	11,7						20,0

2	Андижон	12,0	4,7										6,8	0,2	0,2				5,0
3	Бухоро	7,8	0,7			0,1	0,1					0,1	0,1	1,3					6,4
4	Жиззах	10,3	2,1							0,4		0,4		3,0	0,1	0,1	0,1		6,7
5	Қашқадарё	11,4	3,9	0,5	0,4	0,1	0,1			0,3		0,9	0,6	4,9	0,3	0,1	0,2	0,2	5,1
6	Навоий	15,8	0,7			0,1	0,1			4,2		4,3	0,1	1,0					10,5
7	Наманган	17,6	6,9	0,2	0,2	0,3	0,3			0,1		0,6	0,5	8,1	0,1	0,1			8,8
8	Самарқанд	19,2	4,7			0,2	0,2			0,7		0,9	0,1	6,4	0,1	0,1	0,1	0,1	11,7
9	Сурхондарё	10,6	2,4			0,1	0,1					0,1	0,1	3,3					7,2
10	Сирдарё	8,0	2,1											1,9	0,8	0,8	0,1	0,1	5,2
11	Тошкент	38,2	6,4	0,2	0,2					1,3		1,5	0,2	7,8	0,8	0,3			28,1
12	Фарғона	16,7	4,2	0,1	0,1							0,1	0,1	6,7	0,3	0,3	0,1	0,1	9,5
13	Хоразм	6,4	1,5											2,3	0,1	0,1			4,0
14	Тошкент шаҳри.	8,5	4,1											7,2					1,3
	Жами:	219,6	50,2	1,2	1,1	0,9	0,9			12,2		14,3	2,0	72,4	2,8	2,1	0,6	0,5	129,5

Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар. Бундай ерлар жумласига саноат корхоналарига шу жумладан кон саноати, энергетика корхоналарига ишлаб чиқариш ва ёрдамчи бинолар ҳамда иншоотлар қуриш учун доимий фойдаланишга берилган, темир йўл, ички сув транспорти, автомобиль, ҳаво ва трубопровод транспорти; алоқа линияларини ҳамда уларга тегишли иншоотларни жойлаштириш учун алоқа, радио эшиттириш, телевидения ва ахборот, қуролли кучлар, чегара, ички ишлар ва темир йўл қўшинларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий ўқув юртлари, корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари жойлашган, мудофаа эҳтиёжлари учун мўлжалланган ерлар ва бошқа мақсадларда фойдаланиш учун юридик шахсларга берилган ерлар киради. Санот, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерларнинг 2015 йил 1 январь ҳолатига умумий ер майдони **905,1** минг гектар ёки Республика ер фондининг **2,02** фоизини ташкил қилади (б-жадвал). Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерларнинг тақсимланиши б-жадвалда кўрсатилган.

Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар

(минг га ҳисобида)

б-жадвал

Т/Р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони	Экин ерлар	Кўп йиллик дарахтзорлар				Пичанзорлар ва яйловла	Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Томорқа ҳамда боғдорчилик-узумчилик ва сабзавотчилик уюшмаларининг ерлари	Ўрмонзорлар	Бошқа ерлар
				Шу жумладан								
				Жами	Боғлар	Узумзорлар	Тутзорлар					
1	Қорақалпоғистон Республикаси	186,9						0,1	0,1	0,1	0,1	186,6

2	Андижон	17,7								0,4		17,3	
3	Бухоро	141,5	0,1	0,2	0,1			0,1	55,9	56,2	0,3	0,6	84,4
4	Жиззах	25,8	0,1						7,6	7,7		0,4	17,7
5	Қашқадарё	66,0	0,1	0,2	0,1	0,1			9,0	9,3	0,1	2,9	53,7
6	Навоий	55,3		0,1	0,1				1,2	1,3	0,6		53,4
7	Наманган	51,0	1,0	0,7	0,6	0,1			15,6	17,3	0,3	0,2	33,2
8	Самарқанд	82,8	0,1	0,1	0,1				54,2	54,4	0,6	0,3	27,5
9	Сурхондарё	103,5	0,1						17,1	17,2		8,1	78,2
10	Сирдарё	10,6	0,2							0,2			10,4
11	Тошкент	75,2	1,9	0,6	0,5	0,1			3,2	5,7	4,2	0,5	64,8
12	Фарғона	49,9	0,1	0,2	0,2				0,8	1,1	0,9	0,1	47,8
13	Хоразм	16,9	0,5	0,2	0,1			0,1	0,1	0,8	0,2	1,7	14,2
14	Тошкент шаҳри	22,0											22,0
	Жами:	905,1	4,2	2,3	1,8	0,3		0,2	164,8	171,3	7,7	14,9	711,2

Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва рекреация мақсадларига мўлжалланган ерлар. Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва рекреация мақсадларига мўлжалланган ерларга давлат кўриқхоналари, миллий, тарихий, табиий ва ёдгорлик боғлари, заказниклар, табиат ёдгорликлари, дендрология боғлари, ботаника боғлари, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар эгаллаган, табиий даволаш омилларига эга бўлган ерлар, шунингдек, оммавий дам олиш ва туризм учун фойдаланишга берилган ер участкалари киради. Бу тоифадаги ерлар майдонининг асосий қисмини кўриқхоналар ва миллий ҳамда дендрология боғлари эгаллайди. Буларнинг барчаси алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудлар ҳисобланади ва уларнинг фойдаланиш мақсадига зид фаолият таъқиқланади. Мақсади – табиий жараён ва ҳодисаларни, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш, уларнинг нодир ва ноёб турларини табиий ҳолатда сақлаб қолиш, сонини кўпайтириш ва ўрганиш, табиий шифобахш омилларга эга бўлган ерларда касалликларнинг олдини олиш ва даволашни ташкил этиш, туризм ва аҳолининг оммавий дам олишини ташкил этишдан иборатдир.

Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва рекреация мақсадларига мўлжалланган ерларнинг Қорақалпоғистон Республикаси, шаҳар ва вилоятлар бўйича тақсимланиши

(минг га ҳисобида)

7-жадвал

т/ р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони	Экин ерлар	Кўп йиллик дарахтзорлар				Пичанзорлар	Яйловлар	Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Ўрмонзорлар	Бошқа ерлар
				Шу жумладан								
				жами	Боғлар	Узумзорлар	Тутзорлар					
1	Қорақалпоғистон Республикаси	0,4	0,1						0,1		0,3	
2	Андижон	0,7		0,1	0,1				0,1	0,1	0,5	
3	Бухоро	0,1									0,1	
4	Жиззах	64,4		0,1	0,1			7,1	7,2	0,2	57,0	
5	Қашқадарё											
6	Навоий	8,5	0,1					8,2	8,3		0,2	
7	Наманган	0,2									0,2	
8	Самарқанд	0,1									0,1	
9	Сурхондарё	0,2									0,2	
10	Сирдарё	0,1									0,1	
11	Тошкент	0,4						0,1	0,1	0,1	0,2	
12	Фарғона	0,3								0,1	0,2	
13	Хоразм	0,3		0,1	0,1				0,1		0,2	
14	Тошкент шаҳри	0,3								0,3		
	Жами:	76,0	0,2	0,3	0,3			15,4	15,9	0,8	59,3	

Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва рекреация мақсадларига мўлжалланган ерларнинг 2015 йил 1 январь ҳолатига умумий майдони 76,0 минг гектарни ташкил қилади.

Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва рекреация мақсадларига мўлжалланган ерларнинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши 7-жадвалда кўрсатилган.

Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар. Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар жумласига тарихий-маданий кўриқхоналар, мемориал боғлар, мазорлар, археология, тарих ва маданият ёдгорликлар тегишли муассасалар ҳамда ташкилотларга доимий фойдаланишга берилган ерлар киради ва алоҳида муҳофаза қилинади.

Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар

(минг га ҳисобида)

8-жадвал

т/ р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони	Экин ерлар	Кўп йиллик дарахтзорлар					Бўз ерлар	Пичанзорлар ва яйловлар	Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Бошқа ерлар
				Шу жумладан								
				жами	Боғлар	Узумзорлар	Тутзорлар	Мавали кўчатзорлар ва бошқа дарахтзорлар				
1	Қорақалпоғистон Республикаси	0,2									0,2	
2	Андижон	0,1									0,1	
3	Бухоро	0,4									0,4	
4	Жиззах	1,9									1,9	
5	Қашқадарё	0,7									0,7	
6	Навоий	0,7									0,7	
7	Наманган	2,3									2,3	
8	Самарқанд	0,4									0,4	
9	Сурхондарё	0,5									0,5	
10	Сирдарё											

11	Тошкент	1,9										1,9
12	Фарғона											
13	Хоразм	0,1										0,1
14	Тошкент шаҳри	0,5										0,5
	Жами:	9,7										9,7

Республикамизда тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар жуда кўп бўлиб, тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар, алоҳида муҳофазага муҳтож бўлиб, унда жаҳон аҳамиятига эга бўлган тарихий-археологик, меъморлик ва бадиий ҳамда маданий ёдгорликлар сақланади.

Жумладан, Бухоро, Самарқанд, Хива, Қўқон, Шаҳрисабз ва Термиз шаҳарларида жойлашган тарихий топилма ва археологик манбалар Республикамиз ҳудудида такрорланмас бойликлар мавжудлигини кўрсатади. Бундай бетакрор тарихий ёдгорликлар халқимиз ва она еримизнинг олтин фонди сифатида асраб-авайлаб келинмоқда..

Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерларнинг 2015 йил 1 январь ҳолатига умумий ер майдони 9,7 минг гектарни ташкил қилади. Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерларнинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши 10-жадвалда кўрсатилган.

Ўрмон фонди ерлари. Ўрмон фонди ерлари – алоҳида экологик аҳамиятга эга бўлиб, ўрмон билан қопланган, шунингдек, ўрмон билан қопланмаган бўлса ҳам, ўрмон хўжалиги эҳтиёжлари учун берилган ерлардир. Ўрмон фонди ерларининг 2015 йил 1 январь ҳолатига умумий ер майдони **9752,3 минг гектарни** ёки жами ер майдонининг **21,7 фоизини** ташкил қилади. Ўрмон фонди ерларининг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши 9-жадвалда кўрсатилган.

**Ўрмон фонди ерларининг Қорақалпоғистон Республикаси,
Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши**
(минг га ҳисобига)

9-жадвал

т/р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони	Экин ерлар	Кўп йиллик дарахтзорлар				Бўз ерлар	Пичанзорлар ва яйловлар	Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Томорқа ерлар	Ўрмонзорлар	Бошқа ерлар
				жами	Шу жумладан								
					Боғлар	Узумзорлар	Тутзорлар						
1	Қорақалпоғистон Республикаси	4 489,2	1,3	0,3	0,1		0,2	0,4	583,4	585,4	0,1	960,3	2 943,4
2	Андижон	2,0							0,1	0,1		1,5	0,4
3	Бухоро	595,7	0,3	0,1		0,1		0,4	161,8	162,6		326,6	106,5
4	Жиззах	253,0	1,7	1,3	1,1		0,1	0,1	60,1	63,2	0,3	153,4	36,1
5	Қашқадарё	347,7	2,8	0,3	0,2		0,1	0,2	138,0	141,3	0,2	138,4	67,8
6	Навоий	28 94,6	0,4	0,3			0,1	0,2	15 95,1	15 95,9		1 262,0	36,7
7	Наманган	123,8		0,3	0,2		0,1		86,6	86,9	0,2	17,1	19,6
8	Самарқанд	30,0	0,4	3,9	3,8		0,1		10,3	14,6	0,3	7,7	7,4
9	Сурхондарё	321,0	1,5	0,6	0,1		0,1	0,4	68,0	70,1	0,5	171,3	79,1
10	Сирдарё	8,0	0,9					0,3	1,3	2,5	0,1	1,8	3,6
11	Тошкент	586,9	1,3	0,9	0,8		0,1	0,1	226,0	228,3	0,2	73,8	284,6
12	Фарғона	12,8	0,1	0,8	0,8					0,9	0,1	7,1	4,7

13	Хоразм	87,5	0,1	0,1				0,1		50,9	51,1		32,7	3,7
14	Тошкент шаҳри	0,1											0,1	
	Жами:	97 52,3	10,8	8,9	7,1	0,1	0,3	1,4	1,6	2 981,6	3 002,9	2,0	3 153,8	3 593,6

Сув фонди ерлари. Сув ҳавзалари, дарёлар, кўллар, сув омборлари, гидротехник ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари эгаллаб турган, шунингдек сув ҳавзалари ва бошқа сув объектларининг қирғоқлари бўйлаб ажратилган минтақадаги сув хўжалиги эҳтиёжлари учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга белгиланган тартибда берилган ерлар сув фонди ерлари тоифасига киради. Сув фонди ерлари 2015 йил 1 январь ҳолатига жами **832,4 минг** гектарни ёки умумий ер майдонининг **1,85 фоизини** ташкил қилади. Сув фонди ерларининг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиш 10-жадвалда

**Сув фонди ерларининг Қорақалпоғистон Республикаси,
Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши**

(минг га ҳисобида)

10-жадвал

т/ р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони	Экин ерлар	Кўп йиллик дарахтзорлар			Бўз ерлар пичанзорлар ва яйловлар ерлари	Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Томорқа ерлар	Ўрмонзорлар	Бошқа ерлар
				жами	Шу жумладан						
					Боғлар	Узумзорлар					
1	Қорақалпоғистон Республикаси	57,3					0,1	0,1	0,9	56,3	
2	Андижон	18,8	0,2	0,3	0,2	0,1		0,5	0,1	18,2	
3	Бухоро	66,3								66,3	
4	Жиззах	310,3	0,1				1,9	2,0		308,3	
5	Қашқадарё	35,7	0,1	0,1	0,1		0,7	0,9		34,8	
6	Навоий	183,5					6,6	6,6	0,1	176,8	
7	Наманган	21,7	0,2	0,3	0,1	0,2		0,5	0,1	0,3	20,8

8	Самарқанд	27,1	0,5					0,7	1,2	0,2	0,3	25,4
9	Сурхондарё	24,0	0,1						0,1	0,1	0,1	23,7
10	Сирдарё	26,8	0,2						0,2			26,6
11	Тошкент	16,2									0,1	16,1
12	Фарғона	20,3	0,3	0,1	0,1				0,4		0,1	19,8
13	Хоразм	23,3	0,7						0,7	0,1	0,1	22,4
14	Тошкент шаҳри	1,1										1,1
	Жами:	832,4	2,4	0,8	0,5		0,3	10,0	13,2	0,5	2,1	816,6

Захира ерлар. Захира ерларга эгалик қилиш, фойдаланиш ҳамда ижара мақсадида юридик ва жисмоний шахсларга берилмаган ҳамда бошқа ер тоифаларида ҳисобга олинмаган барча ерлар кирди.

Захира ерлар асосан қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун эгалик қилишга, фойдаланишга ва ижарага беришга мўлжалланади. 2015 йил 1 январь ҳолатига кўра захира ерларининг умумий ер майдони **12680,3** минг гектар ёки умумий ер майдонининг **28,2** фоизини ташкил этади. Захира ерларнинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар бўйича тақсимланиши, қуйидаги 11-жадвалда кўрсатилган.

Захира ерларининг Қорақалпоғистон Республикаси, шаҳар ва вилоятлар бўйича тақсимланиши

(минг га ҳисобида)

11-жадвал

Т/Р	Республика, шаҳар ва вилоятларнинг номи	Умумий ер майдони	Экин ерлар	Кўп йиллик дарахтзорлар			Бўз ерлар	Пичанзорлар ва яйловлар	Жами қишлоқ хўжалик ерлари	Ўрмонзорлар	Бошқа ерлар
				жами	Шу жумладан						
					Боғлар	Узумзорлар					
1	Қорақалпоғистон Республикаси	8 665,9					0,4	3 034,3	3 034,7	15,0	5 616,2

2	Андижон	6,3	0,1	0,2	0,2				1,1	1,4		4,9
3	Бухоро	0,8										0,8
4	Жиззах	5,4	0,5	0,1	0,1				1,2	1,8		3,6
5	Қашқадарё	3,8							0,4	0,4		3,4
6	Навоий	3 675,3	0,2						3 660,9	3 661,1		14,2
7	Наманган	1,9							0,7	0,7		1,2
8	Самарқанд	11,8							2,7	2,7	0,1	9,0
9	Сурхондарё	182,5		0,3	0,3				47,1	47,4	24,9	110,2
10	Сирдарё	0,1							0,1	0,1		
11	Тошкент	25,7	0,1						5,6	5,7	0,1	19,9
12	Фарғона	36,1							3,3	3,3		32,8
13	Хоразм	64,5							50,2	50,2	3,6	10,7
14	Тошкент шаҳри	0,2										0,2
	Жами:	12 680,3	0,9	0,6	0,6			0,4	6 807,6	6 809,5	43,7	5 827,1

Ер фондининг тоифалари ва ер турлари бўйича тақсимланиши. Ўзбекистон Республикасининг ер фонди, юқорида эътироф этилганидек, ерлардан фойдаланишнинг белгиланган асосий мақсадига кўра 8 та тоифага бўлинади ҳамда унинг таркибида асосий ер турлари қуйидагилар:

1. Қишлоқ хўжалиги ерлари (экин ерлар, кўп йиллик дарахтзорлар, бўз ерлар, пичанзор ва яйловлар).

2. Томорқа ерлар.

3. Ўрмонзорлар.

4. Боғдорчилик-узумчилик ва сабзавотчилик уюшмалари ерлари.

5. Мелиоратив ҳолатини яхшилаш босқичидаги ерлар.

6. Бошқа ерлар.

Ер фонди таркибининг асосий ер турлари бўйича 2010 йилнинг 1-январидан 2015 йил 1 январгача, яъни охириги 6 йил давомида тақсимланиши ва ўзгариши тўғрисидаги маълумотлар қуйидаги 12-жадвалда кўрсатилган.

**Ер фонди таркибининг асосий ер турлари бўйича
тақсимланиши**

(минг га ҳисобида)

12-жадвал

т/ р	Ер турлари	2010 йил 1 январ ҳола- тига	2011 йил 1 январ ҳола- тига	2012 йил 1 январ ҳола- тига	2013 йил 1 январ ҳола- тига	2014 йил 1 январ ҳола- тига	2015 йил 1 январ ҳола- тига	2014 йил 01.01 2015 йил 01.01 фарқи +
	Қишлоқ хўжалик ер турлари	2 528,0	25 258,5	25 252,2	25 251,5	25 140,5	25 621,4	480,9
	шу жумладан, суғорила- дигани	3 740,3	3 739,1	3 738,8	3 738,2	3 740,1	3 732,2	-7,9
	Экин ерлар	4 073,1	4071,0	4 064,7	4 062,5	4 055,3	4 043,6	-11,7
	шу жумладан, суғорила- дигани	3 315,9	3 313,1	3 307,3	3 305,2	3 298,5	3 288,2	-10,3
	Кўп йил- лик дарахт- зорлар	347,8	350,9	356,7	358,3	367,9	371,9	+4,0
	шу жумладан, суғорила- дигани	333,7	336,1	341,5	343,0	351,5	354,1	+2,6
	Бўз ерлар	82,5	80,5	80,4	80,4	80,4	80,3	-0,1
	шу жумладан, суғорила- дигани	47,7	46,9	47,0	47,0	47,1	46,9	-0,2
	Пичанзор- лар ва яйловлар	20 776,6	20 756,1	20 750,4	20 750,3	20 636,9	21 125,6	+488,7
	шу жумладан,	43,0	43,0	43,0	43,0	43,0	43,0	

	суғориладигани							
	Томорқалар	692,7	691,1	691,4	691,7	692,2	693,0	+0,8
	шу жумладан, суғориладигани	516,3	514,6	514,6	514,8	514,9	515,5	+0,6
	Ўрмонзорлар ва бўтазорлар	3 312,0	3 328,6	3 334,9	3 335,3	3 453,4	3 543,3	+89,9
	шу жумладан, суғориладигани	52,4	52,8	52,5	52,6	52,8	53,9	+1,1
	Боғдорчилик-узумчилик ва сабзавотчилик уюшмалари ерлари	7,6	7,4	7,4	7,4	7,4	7,4	0
	шу жумладан, суғориладигани	6,7	6,6	6,5	6,6	6,6	6,5	-0,1
	Мелиоратив курилиш ҳолатидаги ерлар	74,1	73,0	72,9	72,7	72,7	72,6	-0,1
	Бошқалар	15 043,9	15 051,7	15 051,5	15 051,7	15 044,1	14 954,7	-89,4
	Жами ерлар:	44 410,3	44 410,3	44 410,3	44 410,3	44 410,3	44 892,4	+482,1
	шу жумладан, суғориладигани	4 315,7	4 313,1	4 312,4	4 312,2	4 314,4	4 308,1	-6,3

Қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш

Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 43 - моддасига биноан, қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун бериб қўйилган ёки ана шу мақсадлар учун белгиланган ерлар қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар ҳисобланади [2].

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар қишлоқ хўжалигини юритиш учун зарур бўлган қишлоқ хўжалиги ерлари ва дарахтзорлар, ички хўжалик йўллари, коммуникациялар, ўрмонлар, ёпиқ сув ҳавзалари, бинолар, иморатлар ва иншоотлар эгаллаган ерларга ажратилади.

Ҳайдаладиган ерлар, пичанзорлар, яйловлар, бўз ерлар, кўп йиллик дарахтзорлар (боғлар, узумзорлар, тутзорлар ва ҳоказо.) эгаллаган ерлар қишлоқ хўжалиги ерлари жумласига киради (1-расм, 2-расм).

1-расм. Эрозияга учраган адир ерларда узумзорларни барпо қилиш

Тизимли тарзда ишланадиган ҳамда кўп йиллик ўтлар шудгор қилиб қўйилган ерларни қўшган ҳолда қишлоқ хўжалик экинлари учун доимий равишда фойдаланадиган ер тури ҳайдалма ерлар ҳисобланади. Бундай ерлар мамлакат ер фондининг 9,1 фоизини ташкил этади.

2-3 йилдан кўп бўлмаган вақт мобайнида пичанзор ва яйловлар экилган қишлоқ хўжалик экинлари билан банд бўлган тубдан яхшилаш мақсадларида ҳайдалган ҳамда боғлар қатор

ораларига экинлар экиш учун фойдаланилаётган ерлар ҳайдалма ерларга кирмайди [7].

Кўп йиллик дарахтзорларга боғлар, узумзорлар, тутзорлар, резавор мевазорлар, мевали дарахтлар кўчатзорлари ва бошқалар киради. Бундай ерлар республика ер фондининг 1,4 фоизини ташкил қилади.

Илгари ҳайдалма ер сифатида фойдаланиб, бир йилдан ортиқ куз фаслидан бошлаб қишлоқ хўжалик экинларини экиш учун фойдаланилмаётган, шунингдек, шудгор қилиб қўйиш учун ажратилмаган ер тури бўз ерлардир. Бундай ерлар мамлакат умумий ер майдонининг 0,2 фоизини ташкил этади.

2-расм. Адир ерлардан унумли фойдаланиш учун узумзорлар барпо қилиш.

Тизимли тарзда пичан ўриш мақсадида фойдаланиладиган ерлар пичанзорларни ташкил этади. Бундай ерлар мамлакат Янги ер майдонининг 0,4 фоизини эгаллаган. Яйлов чорвачилигини ривожлантириш, яъни чорва моллари ҳайдаб боқилладиган ерлар яйловлардир. Республикамиз умумий ер майдонининг ярмидан ошиқроғини (50,2 фоиз) ташкил этган бундай ер майдонлари асосан чўл тоғ олди ва тоғ минтақаларида жойлашган.

Қишлоқ хўжалиги ерлари ичида айниқса суғориладиган ерлар мамлакат иқтисодиётида муҳим ўрин эгаллайди. “Ер кодекси” нинг 44-моддаси бўйича “Қишлоқ хўжалигида фойдаланиш ва суғориш учун яроқли бўлган, сув ресурслари шу ерларни суғоришни таъминлай оладиган суғориш манбаи билан боғланган ерлар доимий ёки муваққат суғориладиган ерлар жумласига киради”.

Тупроқ унумдорлигини ошириш ҳамда ердан фойдаланишни жадаллаштиришнинг муҳим омилларидан бири – бу суғоришдир. Мадомики, республика арид иқлим минтақасида жойлашган экин ерларини суғориш учун фойдаланишни ташкил этиш муҳим иқтисодий аҳамиятга эгадир. Техник экинлар, жумладан пахта, сабзавот ва полиз экинлари, шунингдек ем-хашак экинлари бу ерда фақатгина суғориш шароитидагина етиштирилади. Кўп йиллик дарахтзорларнинг аксарият қисми суғориладиган ерларга жойлаштирилган. Донли экинларнинг ҳам аксарият қисми суғориладиган майдонларда етиштирилади. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда суғориладиган ерларнинг аҳамияти каттадир [12].

Суғориладиган ерларни куйидаги икки гуруҳга ажратиш мумкин:

1) доимий равишда суғориладиган ва 2) шартли равишда суғориладиган.

Доимий равишда суғориладиган ерларга шундай ер участкалари кирадики, бунда қишлоқ хўжалик экинлари ва кўп йиллик дарахтзорлар белгиланган меъёрларда суғориш суви билан доимий равишда таъминланади. Суғориш суви кўп миқдорларда мавжуд бўлган йиллари экинлар суғориш суви билан қисман таъминланадиган ер майдонлари шартли суғориладиган ерлардир.

Суғориладиган ерлар махсус муҳофаза қилиниши лозим. Бундай ерларни суғорилмайдиган ерлар каторида ўтказиш алоҳида ҳолларда, жойнинг тупроқ-мелиоратив ва иқтисодий шароитларни, шу билан бир қаторда ер майдонларини сув билан таъминланганлигини, улардаги мавжуд сув ресурсларини ва бу сувларга белгиланган лимитларни инобатга олиб, Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган тарзда вилоят ҳокимининг қаторига биноан амалга оширилади. Бундай суғориладиган

ерлардан фойдаланиш бўйича сўз юритилганда эътироф этиш жоизки, айниқса алоҳида қимматга эга бўлган суғориладиган ерлардан қишлоқ хўжалигида оқилона фойдаланишга катта эътибор бериш зарур, бундай ерларда одатда, кадастр баҳола-нишига кўра ўртача туман бонитет балидан 20 фоиздан ортиқ бўлган суғориладиган ерлар киради. Масалан, туман бўйича суғориладиган ерларнинг ўртача бонитет 60% ни ташкил этади. Ушбу туман ҳудудида 72 ва ундан ортиқ бонитет балларига эга бўлган барча майдонлар алоҳида қимматга эга бўлган суғори-ладиган ерларни ташкил этади. Бундай ерлар, қонунга биноан, махсус муҳофаза қилиниши лозим ва уларни суғорилмайдиган ерлар тоифасига ўтказилишига йўл қўйилмайди.

Алоҳида қимматга эга бўлган унумдор суғориладиган қиш-лоқ хўжалик ерларини ноқишлоқ хўжалик корхоналари, бинолар ва иншоотлар қурилиши учун ажратишга алоҳида ҳолларда Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан йўл қўйилади.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар қуйидагиларга берилади:

– қишлоқ хўжалиги кооперативларига (ширкат хўжалик-ларига) бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига – товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини юритиш учун;

– тажриба – ишлаб чиқариш, ўқув, ўқув – тажриба ва ўқув – ишлаб чиқариш хўжаликлари, илмий тадқиқот ва бошқа қишлоқ хўжалик муассасалари ва ташкилотларига илмий тадқиқот ва таълим мақсадлари, товар қишлоқ хўжалигини юритиш ва илғор тажрибаларни тарғиб қилиш учун;

– Ўзбекистон Республикаси фуқароларига – фермер хўжалик-ларини юритиш учун;

– Ўзбекистон Республикаси фуқароларига – деҳқон хўжалик-ларини юритиш, якка тартибда боғдорчилик, полизчилик учун;

– Ўзбекистон Республикаси фуқароларига – жамоа боғдор-чилиги, полизчилиги ва узумчилиги учун;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланмай-диган корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга – ёрдамчи қишлоқ хўжалигини юритиш учун.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар қонун ҳужжатлари-да назарда тутилган ҳолларда юридик ва жисмоний шахсларга

қишлоқ хўжалигини юритиш, шунингдек ўзга мақсадлар учун ҳам берилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалиги ерлари ўзга мақсадларда, қоида тариқасида, кейинчалик қишлоқ хўжалиги мақсадларида фойдаланиш учун яроқли ҳолда келтириш шарти билан вақтинча фойдаланишга берилади.

Маълумки, қишлоқ хўжалик ерларининг аксарият қисми қишлоқ хўжалиги товар маҳсулотлари етиштирувчиларга фойдаланишга берилган. Шу нуқтаи назардан, қуйидагилар товар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар жумласига киради:

– қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкат хўжаликлари), бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари, шу жумладан қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштириш ва уни реализация қилишни амалга оширувчи қишлоқ хўжалигига ихтисослашган хўжаликлараро корхоналар ва ташкилотлар;

– ўзларига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланилган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи, юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган, мустақил хўжалик юритувчи субъект ҳисобланган фермер хўжаликлари;

– ўзига берилган ер участкасида оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида майда товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиришни ва уни реализация қилишни амалга оширувчи деҳқон хўжаликлари;

– ўзига берилган ер участкасида оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида майда товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиришни ва уни реализация қилишни амалга оширувчи деҳқон хўжаликлари;

– жамоа боғдорчилиги, узумчилиги ва полизчилиги маҳсулотини етиштириш ҳамда реализация қилишни амалга оширувчи боғдорчилик – узумчилик ва полизчилик ширкатлари;

– ўзлари етиштирган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бир қисмини реализация қилган тақдирда ноқишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ёрдамчи хўжаликлари;

– фойдаланилиши йирик товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини (пахта ва бошоқли дон экинлари етиштиришни)

ташқил этиш билан боғлиқ қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар устувор равишда қай усулига асосланган қишлоқ хўжалиги кооператив (ширкат хўжалик) ларига доимий эгалик қилишга берилади.

Сабзаёт – полиз экинлари, картошка етиштириш, боғдорчилик ва узумчилик учун, шунингдек чорвачилик эҳтиёжлари учун белгиланган қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар юридик ва жисмоний шахсларга эгалик қилишга (шу жумладан фуқароларнинг мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишига), фойдаланишга ёки ижарага берилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланиш саҳасида ер эгалари, ердан фойдаланувчилар ва ижарачиларга қатор мажбуриятлар ҳам юклатилган. Бундай мажбуриятлар, Ер кодексининг 48-моддасига биноан қуйидагилардан иборатдир:

1) бизнес – режаларда тупроқ унумдорлигини ошириш ва ерлардан оқилона фойдаланиш юзасидан аниқ тадбирларни назарда тутишлари зарур;

2) минтақа шароити ва хўжаликнинг асосий ихтисослигига мувофиқ илмий асосланган алмашлаб экишни, деҳқончиликнинг энг самарали ва иқтисодий жиҳатдан оқилона тизимларини хўжаликнинг ишлаб чиқаришига жорий этишлари зарур;

3) ҳайдаладиган ерлар асралиши ва имкони борича кенгайтирилишини таъминлашлари зарур;

4) мелиоратив жиҳатдан нобоп суғориладиган ерларни комплекс реконструкция қилишлари, пичанзор ва яйловлар сув чиқаришлари ҳамда уларнинг ҳолатини яхшилашлари зарур;

5) хўжаликнинг бутун ички суғориш ва коллектор – зовур тармоғини ҳамда ундаги иншоотларни техникавий жиҳатдан соз ҳолатда сақлашлари зарур;

6) қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини суғориладиган ерларни шўр босиши ва захланишига, ерларни ва сув манбаларини ифлосланиши ҳамда зарарланишига йўл қўймайдиган усуллар билан амалга оширишлари шарт;

7) қишлоқ хўжалик экинлари ва кўп йиллик дарахтзорларни парвариш қилишнинг сувни тежайдиган технологияларини, суғоришнинг илғор усулларини жорий этишлари зарур;

8) Ер кодекси ҳамда бошқа қонун ҳужжатларига биноан ерларни муҳофаза қилиш чора - тадбирларини қуришлари шарт.

Юқорида қайд қилинган мажбуриятларни бажариш сўзсиз қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширади, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг миқдори ва сифатини яхшилади.

Қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш ҳақида сўз юри-тилар экан, ушбу ерлардан асосий фойдаланувчи, ижара ҳуқуқи асосида фойдаланаётган қишлоқ хўжалиги кооперативлари (шир-кат хўжаликлари) тўғрисида ҳам қисман тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Ер Кодексининг 49-моддасида қайд қилинади, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) – товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш мақсадида пай усулида асосланган қишлоқ хўжалиги корхонасининг асосий ташкилий - ҳуқуқий шакли”.

Қишлоқ хўжалиги кооперативига (ширкат хўжалигига) фойдаланиш ҳуқуқи билан берилган ерлар жамоа эгаллигидаги ерлардан ва фуқароларга деҳқон хўжалигини юритиш учун бе-рилган ерлардан иборат бўлади ҳамда улардан фақат белгиланган мақсадда фойдаланилади.

Ер майдонларидан фойдаланишда давлат назорати

Ер хусусидаги низолар ерларни эгалик қилиш ва фойдаланиш учун бериш, қайтариб олиш, чегараларни белгилаш, ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш қоидаларини бузишдан келиб чиқади.

Ерларга эгалик қилиш ва фойдаланиш жараёнида ҳар хил ҳолатлар юзага келиши мумкин. Бунда ер муносабатлари субъектлари (жумладан давлат органларининг ҳаракатлари ёки уларнинг зарур бўлган ҳаракатларни асоссиз бажармасликлари ер эгалари, ердан фойдаланувчилар ҳамда давлатнинг ҳуқуқларини бузилишига олиб келади. Масалан, бир субъектга берилган ер участкасини иккинчи субъектнинг ўзбошимчалик билан эгаллаб олиши ва фойдаланиши; белгиланган муддатда ер участкасини қайтариб бермаслик ва ҳоказо. Шу ҳолатлар оқибатида юзага келган мунозаралар ер хусусидаги низолар деб аталади.

Ер хусусидаги низолар ердан фойдаланувчилар ўртасида, улар билан давлат бошқарув органи ўртасида юзага келиши мумкин.

Шуни ҳисобга олиш керакки, низолар ҳақиқий (қачонки ҳақиқатан ҳам ҳуқуқлар бузилган) ва хаёлий (қачон шахс ўз янглишиши оқибатида ҳуқуқлар бузилган деб ҳисоблайди) бўлиши мумкин.

Иккала ҳолатда ҳам низоларни ҳал қилиш қуйидаги тартибда амалга оширилади: дастлаб низо қилувчиларнинг низоси мазмуни ва уларни ҳуқуқлари чегараси аниқланади, сўнгра уларнинг бири-бирига нисбатан мажбурий ҳисобланган ҳаракатлари ўрганилади. Агар ҳақиқатан ҳам томонлардан бирининг ҳуқуқи бузилган бўлса низо уни тиклаш орқали ечилади, агар у хаёлий бўлса низо томонларга уларнинг ҳуқуқларини тушунтириш орқали ечилади.

Ер хусусидаги низоларни ўз вақтида ва объектив тарзда ечиш ерлардан самарали ва оқилона фойдаланиш имконини беради, чунки бунда нафақат ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг қонуний ҳуқуқлари, балки давлатнинг ҳам ерга эгалик ҳуқуқи ҳимоя қилинади.

Ер хусусидаги низолар ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларига асосан (Ер кодекси, 89-модда) юридик ва жисмоний шахслар ўртасида ер хусусидаги низолар суд ва давлат ҳокимияти органлари томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади. Бунда ҳар бир органнинг низони ҳал қилиш бўйича кафолати ўз ҳудуди чегарасида аниқ белгиланган бўлиб бу катта амалий аҳамиятга эга.

Биринчидан – бу низо юзасидан шикоят ёки ариза беришда англашилмовчиликлар келиб чиқишини олдини олади.

Иккинчидан – юридик шахслар ва ҳокимият органларининг масъулиятини оширади.

Учинчидан – низоларни ҳал қилиш муддатлари қисқаради.

Ер хусусидаги низоларни ҳал қилувчи давлат ҳокимият органлари тизими қуйидагича: қишлоқлар ўзини-ўзи бошқарув идоралари (қ.ф.й) улар ҳудудидаги ерлардан фойдаланиш масалалари юзасидан фуқаролар ўртасида чиққан низоларни ҳал қиладилар. Шаҳар ҳудудида ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш масалаларида давлат, кооператив ва жамоат корхоналари билан фуқаролар ўртасида юзага келган низолар шаҳар ҳокимияти идоралари томонидан ҳал қилинади.

Туман ҳокимият идоралари шу туман ҳудудидаги ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш масалаларида ширкат хўжаликлари,

фермер хўжаликлари бирлашмалари ва улар билан фуқаролар ўртасида чиққан низоларни ҳал қилади.

Томонлардан бири республикада буйсунувчи корхона бўлган низолар ҳамда бир вилоятнинг турли туманларига қарашли корхоналар ўртасида чиққан низоларни кўриб чиқиш ваколати вилоят ҳокимияти идораларига берилган.

Турли вилоятларга қарашли корхоналар ўртасида чиққан низолар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ҳал қилинади.

Шаҳарлар, посёлкалар ва қишлоқ аҳоли пунктларида умумий фойдаланиш тартиби хусусида, яқка тартибда қурилган иморатларга бирга эгалик қилувчилар ўртасида чиққан низолар судлар томонидан кўриб чиқилади. Бу низолар уй жойларни мерос тариқасида бўлиш, эр-хотинлар ва бошқа қариндошлар ўртасида тақсимлаш билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Ер хусусидаги низоларни ҳал этиш қуйидаги босқичлардан ташкил топади: низони кўзғатиш; низони кўриб чиқиш; низо бўйича қарор қилиш; қарорни бажариш.

Ер хусусидаги низолар томонлардан бирининг аризасига биноан кўзғатилади. Аризага ерга эгалик фойдаланиш ҳуқуқи бузилганлиги ҳақида далолат берувчи фикрлар баён қилинган бўлиб, унга тегишли ҳужжатлар илова қилинади. Низони кўриб чиқиш керакли ҳужжатларни тахт қилишдан бошланади. Бу иш асосан объект жойлашган ердаги ер тузиш хизмати органига юклатилади. Керак бўлган ҳолатларда махсус комиссиялар ҳам тузилиши мумкин. Комиссияга давлат ҳокимият органлари, ер тузиш хизмати ва қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг вакиллари киритилади.

Ер хусусидаги низо кўзғатилгандан сўнг у манфаатдор томонлар иштирокида кўриб чиқилади. Бунда томонлар низо кўриб чиқиладиган вақт ва жой ҳақида олдиндан хабардор қилиб қўйишлари зарур. Агар томонлардан бири келмай қолса ёки ариза бермаган бўлса, ишни кўриб чиқиш кечиктирилади.

Низони кўриб чиқиш муддатлари умумий талабга нисбатан ариза берилган кундан бошлаб бир ой муддат деб қабул қилинган.

Низо бўйича қабул қилинган қарор далиллар ва материалларга тўлиқ асосланган бўлиши ва тааллуқли меъёрий ҳужжатга мос келиши керак.

Қабул қилинган қарор белгиланган муддатда бажарилиши керак. Кўпинча қарорни бажариш тааллуқли ер тузиш хизмати органига юклатилади. Қарорни бажариш бўйича ҳаракатлар (ер участкасини қайтариш, уни фойдаланиш учун яроқли ҳолатга келтириш ва ҳоказо) ер хусусидаги низонинг характериға боғлиқ бўлиб қонун томонидан ўрнатилган. Шу сабабли, у қабул қилинган қарорда кўрсатилган бўлиши ёки қарорни бажариш юклатилган орган томонидан аниқланиши керак.

Ер хусусидаги низода қатнашувчи томонлар низони ҳал қилишга оид ҳужжатлар билан тўлиқ танишиш, суд жараёнида қатнашиш, тегишли ҳужжатлар ва бошқа далиллар тақдим этиш, чиқарилган қарордан нусха олиш ва унга эътироз билдириш ҳуқуқиға эгадирлар.

Якка тартибдаги қурилиш эгаларининг умумий ер участкасидан фойдаланиш тартиби бўйича низолар маълум бир хусусиятларға эга. Бошқалардан фарқли ўлароқ улар низо чиққан участка жойлашган ерлардаги судлар томонидан бир ёки бир нечта ерга эгалик қилувчиларнинг аризасиға асосан кўриб чиқилади.

Материалларни ишни кўриб чиқиш жараёниға тайёрлаш босқичида бу ишға уй-жой коммунал хўжалик ва кўчмас мулк кадастрлари органлари ҳам жалб қилинади. Улар низоли участкалар чизмаси ва улардан амалда фойдаланиш бўйича маълумотлар, ер участкаларини ўзлаштириш далолатномаларни, низо бўйича хулоса ва бошқаларни тақдим қиладилар.

Умумий фойдаланишдаги ер участкасидан фойдаланиш тартиби фуқароларға қарашли бўлган қурилишларнинг қисмларини ҳисобға олиб аниқланади. Аммо якка тартибдаги қурилишларға биргаликда эгалик қилувчилар ўртасида ер участкасида бошқача фойдаланиш тартиби шаклланган бўлиб, уни ўзгартириш уларнинг манфаатдорлигини бузган суд тартибидан четға чиқариши мумкин. Суд томонидан чиқарилган қарордан низо иштирокчилари норози бўлсалар улар 10 кун муддат ичида юқори ташкилотларға мурожаат қилишлари мумкин.

Ер муносабатлари билан боғлиқ бўлган низолар мулкӣй низоларнинг алоҳида тоифасини ташкил қилади.

Маълумки, ердан фойдаланувчилар хўжалик фаолиятини амалга ошириш тартибида ўзларига бириктирилган ер участкаларида ишлаб чиқариш, маданий-маиший ва бошқа қурилишлар ва иншоотларни барпо қилишлари ҳамда ишлаб чиқариш характеридаги ишларни (тупроқларга ишлов бериш, қишлоқ хўжалик экинларини экиш ҳамда уларни парвариш қилиш, кўчат экиш ва бошқалар) бажаришлари мумкин. Бунда қилинадиган моддий харажатлар ер билан чамбарчас боғлиқ, қишлоқ хўжалигида эса ер асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади. Шу сабабли, ердан фойдаланувчилар ҳуқуқининг бузилиши, кўпгина ҳолатларда уларга моддий зарар етказиш билан келиши кузатилади. Шундай вазиятларда зарарни ундириш бўйича юзага келган низолар ер муносабатлари билан боғлиқ бўлган мулкӣй низолар ҳисобланади. Уларга қуйидагилар киради:

– **давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ер участкаларини олиб қўйишда зарарларни ундириш билан боғлиқ бўлган низолар;**

– **қурилиш ва бошқа ишлар натижасида бузилган ерларни қайта тиклаш учун харажатлар қиймати бўйича низолар;**

– **ширкат хўжалиги ерларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш натижасида қурилган зарарни тўлаш бўйича низолар;**

– **ер участкалари давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун олиб қуйилганда уй-жойлар бузилгани учун ер майдони бериш билан боғлиқ низолар;**

Келтирилган низолар судларда кўриб чиқилади. Зарарнинг қийматини ҳокимият органлари томонидан тузилган баҳолаш комиссиялари аниқлайди.

Шуни қайд қилиш керакки, мулкӣй низо ҳар доим ҳам ер билан боғлиқ низо натижасида келиб чиқмайди. Бундай ҳолларда объектлар бўйича чегараланиши лозим бўлган низонинг иккала хили ҳам мавжуд бўлади. Бунда дастлаб ердан фойдаланиш ҳуқуқи масаласи ундан кейин эса фуқаролик ҳуқуқи масаласи кўриб чиқилади.

Ернинг ҳуқуқӣй муҳофазаси бу уларни ҳуқуқӣй воситалар ёрдамида муҳофазалаш. Яъни давлат органлари ерларига

нисбатан корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўрнатишини кўзда тутади. Муҳофаза ерлардан оқилона фойдаланган ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларни иқтисодий рағбатлантириш ҳамда қонунбузарларни жазолаш йўли билан олиб борилади.

Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш, давлатнинг ерга эгалик ҳуқуқини ҳамда ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини бузиш жамият учун хавфли бўлган қонунбузарликлардан бири ҳисобланади.

Ер эгалари, ердан фойдаланувчилар ва ижарачилар томонидан амалга оширилган ер участкалари олди-сотдиси, уларни ҳады қилиш, гаровга қўйиш (қонунда кўзда тутилган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи, ким ошди савдоси асосида олинган ҳуқуқ, ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқи бундан мустасно), ер участкаларини ўзбошимчалик билан айрибошлаш қонунга биноан ҳақиқий эмас деб ҳисобланади (Ер кодекси, 90-модда). Нима сабабдан битимлар қонунга зид эканлигини аниқлаш учун уларнинг қисқача таърифини бериб ўтамыз.

Ер участкаси олди-сотдиси деганда қонунга хилоф равишда ҳақ тўлаш эвазига ўз фойдаланиш ҳуқуқини бошқа субъектга ўтказиш тушунилади.

Ерларни ҳады қилиш деганда ўзбошимчалик билан ер участкасини бепул бирор шахсга ёки ташкилотга фойдаланиш учун бериш тушунилади.

Ерларни гаровга қўйиш деганда ўзбошимчалик билан ўз фойдаланиш ҳуқуқини кредит берувчига, бирор бир мажбуриятни бажариш учун зарур бўлган маълум вақтга бериш кўзда тутилади.

Ер участкаларини ўзбошимчалик билан айрибошлаш қачон икки ёки бир неча ердан фойдаланувчилар қонун бўйича ўрнатилган тартибга хилоф равишда ер участкалари билан алмашишлари оқибатида содир бўлади.

Юқорида келтирилган битимлар улар тузилган вақтдан бошлаб қонунга зид ҳисобланади. Бу расмий ҳужжатда суд қарори ёки ҳукмида, кафолатли давлат ҳокимияти органларининг қарорларида акс эттирилади. Айбдорлар қонунда белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Ер кодексининг 90-моддасига мувофиқ қуйидаги ҳолатларда ҳам айбдор шахслар жавобгар ҳисобланадилар.

- ерлардан белгиланган мақсадда фойдаланмаганликда;
- ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олганликда;
- қишлоқ хўжалиги ерларини ва бошқа ерларни яроқсиз ҳолга келтирганликда, уларни кимёвий ва радиоактив моддалар, ишлаб чиқариш чиқиндилари ҳамда оқава сувлар билан ифлослантирганликда;
- ерларнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган объектларни жойлаштирганликда, қурганликда, лойиҳалаштирганликда, фойдаланишга топширилганликда;
- ерлардан фойдаланишнинг табиатни муҳофаза қилишга оид талабларини бажармаганликда;
- ер эгалари, ердан фойдаланувчилар, ижарачиларга ва мулкдорларга қарашли ер участкаларининг марза белгиларини йўқ қилинганликда;
- давлат ер кадастри маълумотларини бузиб кўрсатганликда;
- ўзбошимчалик билан пичан ўрганликда ва чорва моллар боққанликда;
- ёввойи ўтлар ва зараркунандаларга қарши кураш чораларини кўрмаганликда;
- ердан хўжасизларча фойдаланганликда, ерларнинг ҳолатини яхшилаш ҳамда тупроқни сув ва шамол эрозиясидан ҳамда тупроқ ҳолатининг ёмонлашувига олиб келадиган бошқа жараёнлардан сақлаш мажбуриятларини бажармаганликда;
- ер участкалари бериш тўғрисидаги аризаларни кўриб чиқишнинг белгиланган муддатлари ва тартибини бузганликда.

Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун ҳуқуқий санкциялар қўлланмайди. Улар ўз навбатида мазмунига кўра: ерга ҳуқуқий, жиноий, маъмурий, тартибга чақирувчи ва мулквий кўринишга бўлинади.

Ерга ҳуқуқий санкциялар ер участкасининг ҳуқуқий тақдири билан боғлиқ бўлади. Агар участкаси олди-сотдиси фуқаролар томонидан очик кўринишда амалга оширилса, ер участкаси қайтариб олинади. Қайтариб олиш тўғрисидаги тегишли давлат ҳокимият органи қарорида ер участкаси сотувини амалга ошир-

ган шахсдан (сотувчи) қайтариб олиши кераклиги кўрсатилади, амалда эса у сотиб олган шахсдан (харидордан) тортиб олинади.

Агар олди-сотди ташкилотлар ўртасида амалга оширилган бўлса, ер участкаси сотувчига қайтарилади. Агар ташкилот ер участкасини фуқародан сотиб олган бўлса, у харидорда қолдирилади ёки у тортиб олиниб бошқа фойдаланувчига берилади.

Қонунга асосан гаровга қўйилган, ҳада қилинган ер участкалари ҳам агар томонлардан бири ташкилот бўлмаса давлат ҳисобига тортиб олинади.

Ер участкалари ўзбошимчалик билан эгаллаб олинганда уни ким эгаллаб олишидан қатъи назар қайтариб олинади.

Жиноий жавобгарлик деганда қонун ҳужжатларини бузган шахсларга нисбатан суд томонидан тегишли жазони қўллаш тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига асосан (229-модда) ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш ёки айрибошлаш, олди-сотдини амалга ошириш ёки бошқа қонунни бузувчи ҳаракатлар учун маълум муддатга (1-3 йил) ахлоқ тузатиш ишлари ёки жарима тўлаш (энг кам иш ҳақининг 50-100 баравари миқдоридан), 6 ойгача қамоқ ёки 8 ойгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланадилар, юридик шахслар эса ўз вазифаларидан четлаштириладилар (215-модда).

Маъмурий жавобгарлик жамиятга унчалик хавф туғдирмайдиган қонунбузарликлар учун қўлланилади ва санкциялар давлат ҳокимияти органлари, давлат инспекцияси ҳамда халқ судлари томонидан қўлланилади.

Ердан фойдаланиш ва ерни муҳофазалаш борасида содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳамда жавобгарлик учун Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодексининг (МЖТК) қуйидаги моддаларига тўғри келади:

Ердан хўжасизларча фойдаланиш ёки уларни яроқсиз ҳолда тушириш (65-модда):

- 1) Ердан хўжасизларча фойдаланиш.
- 2) Объектлар қурилиши пайтида тупроқнинг унумдор қатламини олмаслик.
- 3) Ер майдонларидан бошқа мақсадларда фойдаланиш.

4) Ерларни фойдаланишдан чиқишига, ҳосилдорлик пасайишига, тупроқнинг унумдор қатлами бузилиши ёки йўқ бўлиб кетишига олиб келадиган бошқа ҳаракатларни содир этиш.

5) Таназзулга юз тутган қишлоқ хўжалиги ерларини консерватциялашнинг бошланган тартибини бузиш.

6) Қишлоқ хўжалиги ва бошқа ерларни яроқсиз ҳолда тушириш.

7) Ерларни ишлаб чиқариш чиқитлари ва бошқа чиқиндилар, кимёвий ва радиактив моддалар ҳамда оқова сувлар билан ифлосланиш.

Шундай қонунбузарликни содир этиш 65-модда бўйича фуқароларга энг кам иш ҳақининг бир бараваридан уч бараваригача, мансабдор шахсларга эса уч бараваридан беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Хўжалик ичидаги ер тузиш лойиҳаларидан четланиш, Давлат ер кадастри юритиш қоидаларини бузиш (68-модда) [4, 6]:

1) Тасдиқланган ер тузиш лойиҳа ҳужжатларидан тегишли рухсат бўлмай туриб четга чиқиш.

2) Тегишли давлат ҳокимияти органлари билан келишмай туриб объектларни жойлаштириш, лойиҳалаш, қуриш ва уларни фойдаланишга топшириш.

3) Давлат ер кадастри юритиш қоидаларини бузиш.

4) Ердан фойдаланиш тўғрисидаги ҳисоботларни бузиб кўрсатиш.

5) Ердан фойдаланиш тўғрисида ахборотлар беришдан бўйин товлаш ёки нотўғри маълумот бериш.

Шу каби қонун бузарликларни содир этиш 68-модда бўйича фуқароларга энг кам иш ҳақининг учдан бир қисмидан, бир бараваригача, мансабдор шахсларга эса бир бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай қонунбузарликлар агарда тегишли маъмурий жазо чораси қўлланилганидан кейин бир йил давомида такроран содир этилса, у ҳолда фуқароларга энг кам иш ҳақининг бир бараваридан уч бараваригача, мансабдор шахсларга эса уч бараваридан етти бараваригача миқдорда жарима солинади.

Чегара ва марза белгиларини йўқ қилиш ёки шикастлантириш (69-модда):

1) Эгаликдаги ёки фойдаланишдаги ерларнинг чегара белгиларини йўқ қилиш ёки шикастлантириш.

Ушбу қонунбузарликни содир этиш 69-модда бўйича фуқароларга энг кам иш ҳақининг бир бараваридан уч бараваригача, мансабдор шахсларга эса уч бараваридан беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

МЖТК нинг 266 (1) моддасига биноан Ер ресурслари Давлат қўмитаси, органлари номидан маъмурий ҳудудбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва жарима солиш тариқасида қуйидаги ҳудудга эгадир.

– Ўзбекистон Республикаси ердан фойдаланиш ва уни муҳофазалаш устидан назорат қилиш бўйича Давлат бош инспектори ва унинг ўринбосарлари – фуқароларга энг кам ҳақининг уч бараваригача, мансабдор шахсларга эса етти бараваригача;

– Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва туманларнинг ердан фойдаланиш ҳамда уни муҳофазалаш устидан назорат қилиш бўйича давлат инспекторлари фуқароларга энг кам иш ҳақининг икки бараваригача, мансабдор шахсларга эса – беш бараваригача миқдорда жарима солишга ҳақлидир.

Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатлари юридик шахслар ёки корхона, ташкилот ва муассасаларнинг ходимлари томонидан бузилса, шу билан бир вақтда меҳнат интизоми ҳам бузилган деб ҳисобланса, уларга нисбатан тартибга чақирувчи жавобгарлик санкциялари қўлланилади.

Қонунда мулкий жавобгарликнинг икки хил кўриниши кўзда тутилган: чегараланган ва тўлиқ.

Чегараланган мулкий жавобгарликда келтирилган зарарни қоплаш учун оддий ишчилар ёки ходимлардан иш ҳақининг маълум бир фоизи ушлаб қолинади, юридик шахслардан эса жарима ойлик иш ҳақининг бир неча бараварига тенг бўлади. Мисол учун МУК нинг 60-моддасига асосан мансабдор шахсларга энг кам иш ҳақининг уч бараваридан етти бараваригача миқдорда жарима солинади.

Тўлиқ мулкий жавобгарлик, асосан корхона билан индивидуал шартнома тузган ходимларга нисбатан қўлланилади. Агар келтирилган зарар қонунбузарнинг ойлик иш ҳақининг учдан бир қисмидан ошмаса маъмурият қарорига кўра ойлик иш ҳақидан

ушлаб қолиш орқали қопланади. Агар келтирилган зарар амалда кўп бўлса, маъмурият талаби бўйича иш судда кўриб чиқилади.

Ер ресурсларидан фойдаланишни бошқаришнинг назарий асослари

Ер муносабатларини бошқариш-барча ижтимоий муносабатларни қамраб олади. Муносабатлар ижтимоийликдан иқтисодий, ҳуқуқий, экологик ва бошқаришнинг бошқа турларини ҳам ўз ичига олади. Ҳозирги кунда Ўзбекистон жамоатчилиги ва иқтисодиёт соҳасининг олимлари ўртасида ер муносабатларини ривожланиш механизмлари тўғрисидаги баҳслар кенгаймоқда.

Фикримизча, ер муносабатларини бошқариш – бу давлатнинг ва жамиятнинг ер ресурсларини бошқаришга мунтазам ва муайян мақсадга қаратилган таъсир кўрсатишдир. Бундай таъсир кўрсатиш мамлакатнинг ер ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида объектив қонунларни билишга ва уларни ҳаётга татбиқ этишга ундайди. Ер ресурсларини бошқариш таркибига қуйидагиларни киритиши керак: ердан фойдаланиш устидан назорат қилиш, ташкиллаштириш, тартибга солиш, режалаштириш.

Ер ресурсларини бошқариш тизимининг асосини объект, субъект, предмет, мақсад, вазифалар ва бошқариш функцияси ташкил этади. Бошқаришнинг объекти ва предметини тарихий-ижтимоий жараёнлар натижаси деб билиш зарур. Бошқаришнинг предмети ва объект турлари бир-бири билан узвий боғланган. Масалан, кўп қаватли биноларнинг ер участкаларини бошқариш, бир қаватли бинолар жойлашган участкаларни бошқаришдан талайгина фарқланади.

Ер ресурсларини бошқаришнинг мақсади, моҳияти ва вазифасини мустақил Ўзбекистон жамиятининг бугунги кундаги ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳаракати белгилаб беради.

Бошқариш объекти Ўзбекистон Республикасининг ер фондидир, унинг субъектлари маъмурий-худудий бирликлар, маъмурий туманлар, шаҳарлар, ерга эгалик қилишнинг айрим ер мулклари, ҳуқуқий мақомдан фойдаланиш тавсифи бўйича ердан фойдаланишнинг фарқланадиган, шунингдек ердан фойда-

ланишга кирмайдиган (умумий фойдаланиш ерлари) ер участкаларидир.

Ер ресурсларини бошқариш бўйича ижро – фармойиш бериш органлари фаолиятининг мазмуни ер ресурсларидан фойдаланишни режалаштириш ва башоратлаштиришдан иборат. Ерларни қайта тақсимлаш ва ерлардан фойдаланиш, ерга эгалик қилишнинг тартиби ва меъёрини белгилаш, ерларни муҳофаза қилиш ҳамда ердан фойдаланганлиги учун фаолиятини назорат қилишни текшириш ва тезкор – фармойиш беришдир. Ер ресурсларини бошқариш тизимида ўтадиган жараёнлар асосини узлуксиз ахборот алмашинуви ташкил этади. Бу алмашинувни таъминлайдиган восита ер кадастри ва ер мониторинги ҳисобланади.

Бошқариш жараёнида ахборотлар ўзларининг вазифаси бўйича қуйидагиларга тақсимланади:

– хабардор қилишга (қабул қилинадиган қарорларни асослаш учун фойдаланилади);

– бошқариш жараёни шаклланади ва субъектга ижро этиш ва фойдаланиш учун етказилади.

Ахборотларни тўплаш, ишлов бериш ва уларнинг таҳлили яхлит бошқариш тизимининг моҳиятини белгилайди. Шунинг учун ахборотларни бошқариш компонентларини аниқлашда уларнинг маъмурий ҳудудий даражаларида ўзаро алоқадорлиги ҳам муҳимдир [14].

Ахборотларнинг манбаи ер кадастри хизмати ва бошқа идоралар, шунингдек ҳокимият ижро органларининг материаллари бўлиши мумкин: картографик, материал, ҳисоботлар, китоблар ва қайдномалар, каталоглар, рефератлар, экспертлар маълумотлари, қомуслар, бошқа текширув ҳамда таҳлил материаллари.

Бошқариш тизимининг ишлаб чиқариш ва яратиш жараёнига унинг объекти ва предметидан ташқари бошқарувнинг мақсади ва вазифалари ҳам таъсир кўрсатади. Шу билан бирга объект ва предмет кўп йиллик ўтмиш даврида яратилади. Мақсад ва вазифалар эса жамият томонидан қисқа муддатда шакллантирилади. Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ўртасида етарлича ўзаро алоқа мавжуд. Чунончи, мақсад ва вазифа бошқаришнинг предмети ва объекти ҳолатини ҳисобга олиш билан шаклланади. Шаклланиб бўлинган мақсад ва вазифа эса уларни реализация

қилиш пайтида бошқаришнинг предмети ва объектини шакллантиради.

Ер ресурсларини бошқаришнинг мақсади – жамиятнинг мужассамлашган эҳтиёжини ифодалашдир. Мақсад ер ресурслари хусусиятларидан фойдаланиш асосида қондирилиш ҳолатини келажаги ва улардан фойдаланиш жараёнини акс эттиради. Ердан фойдаланишнинг ўзи бу ер ресурсларига айрим субъектлар ёки жамиятнинг бевосита таъсир кўрсатишидир. Шу билан бирга, ҳар қандай таъсир кўрсатувчи ернинг аниқ хусусиятини истемол қилиш билан писанда қилинган маълум мақсадга эга. Жамият алоҳида субъектлар мақсадини уларнинг оммавийлиги ва хилма-хиллиги сабабли тўла назорат қилишга қодир эмас. Шунинг учун бу жараёнларни бошқаришда ердан фойдаланишнинг умумий қоида ва чегараларни ўрнатилишини талаб қилади. Бундай чегаралар фойдаланиш қоидаларини ҳуқуқий расмийлаштириш ер муносабатларини чегаралаш ва фойдаланиш тизимини ўрнатиш асосида яратилади.

Бундай ҳолат ердан фойдаланишнинг ҳар қандай ҳолати учун хосдир ва ер ресурсларини барча хилма-хил тизимлари учун умумий бўлиб ҳисобланади.

Ер ресурсларини бошқаришнинг мақсади, умумий кўри-нишда ердан фойдаланиш билан боғланган жамият эҳтиёжини янада юксак даражада қондиришга имкон берадиган ердан фойдаланишнинг ва ер муносабатлари тизимининг шакллани-шини таъминлаш ва яратишдан иборатдир.

Вақтнинг аниқ даврида мақсад алоҳида эътиборини ифодалашга эга бўлиш мумкин: ижтимоий, иқтисодий, экологик ёки уларнинг ўзаро бирлигида. Мамлакатимиз мустақилликка эришгунга қадар қишлоқлар ва шаҳарлар ҳудудида ижтимоий устунликка эга эди. Ўша пайтда аҳолининг барча эҳтиёжларини максимал қондирилиши мумкинлигига урғу берилган. Ҳозирги пайтда ер бозори ривожланган шароитда иқтисодий ўзгариши ҳисобга олишнинг қайта мўлжалланиши рўй берди, яъни макси-мал иқтисодий самарадорликка эришиши мўлжалланмоқда. Бу эса кўпинча харажатларни қоплаш ва пул тушумининг кўри-нишини ифодалайди. Бироқ бошқаришнинг мақсади ижтимоий йўналишсиз вазиятнинг кескинлашувини келтириб чиқариши мумкин.

Шунинг учун ер ресурсларини бошқаришнинг мақсади турмуш шароитларини ижтимоий ва экология жиҳатдан юқори даражасини таъминлашга имкон берадиган ердан фойдаланиш ва ер муносабатлари тизимини амал қилишини таъминлаш ҳамда яратишдан иборатдир. Бинобарин, ижтимоий, ишбилармонлик ва бошқа самарали фаолиятларни ривожланишини табиий ва атроф-муҳити хусусиятларини қайта тиклаш, сақлаш шароитларини шакллантириш, шу жумладан ерни, давлат ва Маҳаллий бюджетларга молиявий маблағларни кўпроқ тушумига эга бўлишни таъминлашдан иборатдир.

Бошқаришнинг субъектлари қуйидагиларга бўлинади: давлат, маҳаллий ва хўжалик бошқарувини амалга оширадиган субъектлар. Ўз навбатида давлат бошқаруви умумий ва идора (тармоқ) бошқарувига бўлиниши мумкин. Давлат бошқарувини умумий ва махсус ҳуқуқ доирасига эга бўлган давлат органлари амалга оширадилар ва у ҳудудий тавсифга эга. У Ўзбекистон Республикасининг белгиланган чегараси доирасидаги ер тоифалари ва ер участкалари субъектлари ҳуқуқига боғлиқ бўлмаган барча ерларга тарқатилади.

Ерлар идора (тармоқ) бошқарувини вазирликлар, қўмиталарнинг ҳудудий хизматлари амалга оширадилар ва қарам корхоналар, ташкилотларга ҳам тақдим этилган.

Маҳаллий бошқарувни ўз-ўзини бошқарув органлари амалга оширадилар. Бунда бошқарув ҳам махсус тавсифга эга бўлиши мумкин. Ерларни хўжалик бошқарувида ер участкаларидан фойдаланувчилар ва мулкка эгалик қилувчиларнинг ўзлари амалга оширадилар. Ер ресурсларини бошқариш мажмуали тавсифга эга, чунки ер муносабатлари субъектларининг манфаатларига тегишли, бинобарин ер ресурсларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш жараёнини бошқаришга тизимли ёндашувни қўллаш заруриятини келтириб чиқаради. Ташкилий, технологик ечимларни экологик-иқтисодий оқибатлар имкониятлари билан боғлашни талаб қилади. Ер ресурсларини бошқаришни ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва ижро органлари амалга оширадилар. Улар ер муносабатларини тартибга соладилар ва ерга эгалик қилиш, ердан фойдаланиш ҳуқуқларини муҳофаза этиш фаолиятини ва ш.к. умумий стратегиясини белгилайдилар.

Республикада ер ресурсларидан фойдаланишни бошқариш 1998 йилга қадар Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги қошидаги ердан фойдаланиш ва ер тузиш Бош бошқармаси томонидан амалга оширилган. Бошқарма таркибида 4 бўлим фаолият кўрсатган: ерларни давлат ҳисоби бўйича, ерларни баҳолаш бўйича, ҳуқуқ бўлими ва молия бўлими. Барча олдинги йиллар, иқтисодиётини режали ҳамда ерга давлат мулкчилиги шароитида бошқарманинг ер сиёсати асосан қишлоқ хўжалик ерларини ташкил этиш ва улардан фойдаланишга бўйсундирилган эди.

Бошқа тоифа ерлари, қоидага биноан, ер ресурсларидан фойдаланишни бошқаришда катта роль ўйнамаган. Ишлаб чиқарилган республика ердан фойдаланишнинг Бош схемаси ҳамда вилоятлар ва туманлар ер тузиш схемалари қишлоқ ҳудудларини ривожлантиришга йўналтирилган ҳамда асосан, қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича тадбирларни кўзда тутган. Ер тузиш ишлари фақат қишлоқ хўжалиги учун ҳамда фақат қишлоқ хўжалик корхоналарида юритилган.

Республика ерларини давлат ҳисоби бўйича ҳар йили тузиладиган маълумотлар (мамлакат Ер фонди) ҳамда беш йилда бир маротаба ўтказиладиган баҳолаш турлари (тупроқ бонитировкаси) фақатгина қишлоқ хўжалик ерларига тегишли бўлган ва бу ишлаб чиқариш талабларини ҳамда қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги манфаатларини қондирган. Ушбу даврда ер фондини бошқариш муаммоларини шундай тарзда қўйилиши мамлакатда ўтказилаётган ер сиёсатининг талабларига, балки жавоб берган бўлса керак, негаки бошқа тоифалар ерлари тўғрисидаги ахборотлар халқ хўжалиги учун керак бўлмаган, аммо умуман, у жами ер фондини, барча ер тоифаларини қамраб олмаган, ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигига баҳо бермаган.

1998 йил ўз ичига Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси, Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалик тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкати) тўғрисида”, “Фермер хўжалик тўғрисида”, “Давлат ер кадастри тўғрисида” ги қонунларни ўз ичига олган ҳолда мамлакатда ер қонунчилигининг базаси яратилди, ердан фойдаланишга бозор

тамойиллари қўлланила бошлади, шу жумладан: ердан фойдаланишнинг пуллилиги, хусусий ердан фойдаланиш, бозор ер муносабатлари ва бошқалар.

Ер ресурсларидан бозор муносабатларига тортилиши ҳамда ўтиш даврида улардан фойдаланиш самарадорлигига талабни оширилиши сабабли, 1998 йили ҳукумат томонидан Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари Давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди (Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлдаги 114-сонли “Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари Давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида” ги Қарори).

Ер ресурслари Давлат қўмитасини ташкил этишда асосий мақсад–бозор шароитида мамлакат ер ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш заруриятидир. У қуйидаги таркибдан иборат бўлган:

– қўмита раисининг иккита ўринбосари; – давлат кадастри бошқармаси, шу жумладан, ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни рўйхатга олиш ва ер ҳисоби бўлими, ер мониторинги 1-чи ўринбосарнинг тасарруфида бўлган;

– ердан фойдаланиш ва ерларни муҳофаза қилиш инспекцияси, ердан фойдаланиш ва ер тузиш Бошқармаси, “Ўздаверлойиха” илмий-лойихалаш институти, “Тупроқшунослик ва агрокимё” илмий тадқиқот институти ўринбосар (иккинчи) нинг тасарруфига киради.

Ер ресурслар Давлат қўмитаси фаолиятининг асосий функциялари қуйидагилар билан белгиланган эди: мамлакат ер ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш; тупроқ унумдорлигини қайта тиклаш, эрозияга қарши ишлар, суғориладиган ерларни мелиоратив тайёргарлик ва қатор бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 9 декабридаги ПФ-3358-сонли “Давлат бошқарувининг республика органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида” ги Фармониға мувофиқ ҳамда ердан фойдаланиш, геодезия ва картография соҳаларида бошқарув тизимини такомиллаштириш, ер муносабатларини мувофиқлаштириш ҳамда оқилона ердан фойдаланишни таъминлаш, давлат кадастрининг Ягона тизимини юритиш мақсадларида 2004 йили тугатилаётган Ўзбекистон Республикаси

ер ресурслари Давлат қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги геодезия, картография ва давлат кадастрлари Бош бошқармаси негизда Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастрлари Давлат қўмитаси “Ергеодезкадастр” ташкил этилган.

“Ергеодезкадастр” Давлат қўмитасининг асосий вазифалари, мамлакат Президентининг фармонида эътироф этилгандек, қуйидагилар белгиланган:

- ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича ягона давлат сиёсатини амалга оширилишини таъминлаш;

- ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишда давлат назоратини амалга ошириш;

- тупроқ унумдорлигини ошириш, ерлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш бўйича давлат дастурини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

- геодезик ва хариташунослик фаолиятини бошқариш;

- давлат геодезик назоратини ташкил этиш;

- давлат кадастрини юритиш соҳасида жойлардаги давлат ҳокимияти органлари ва давлат бошқарув органлари фаолиятларини координациялаш;

- давлат ер кадастрини, давлат картография-геодезия кадастрини, бино ва иншоотлар давлат кадастрини, шунингдек давлат кадастрининг ягона тизимини ривожлантириш.

“Ергеодезкадастр” Давлат қўмитаси тўғрисидаги Низомида эътироф этиладики, “Ергеодезкадастр” давлат қўмитаси бошқарув органи ҳисобланади ҳамда у ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳисоб беради. Унинг ҳудудий бўлинмалари Ергеодезкадастрга идоравий бўйсундилар ҳамда жойлардаги ўзларига мос давлат ҳокимияти органларига ҳисоб берадилар, яъни методик жиҳатдан ҳудудий органлар идоравий бўйсунувда бўладилар, ҳудудий жиҳатдан эса маҳаллий ҳокимият органларига бўйсундилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига мувофиқ “Ергеодезкадастр” таркибидаги қуйидаги корхона ва ташкилотлар кирган:

- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар ер ресурслари ва давлат кадастрлари бошқармалари;

– туманлар (шаҳарлар) ер ресурслари ва давлат кадастр бўлимлари;

- давлат геодезик назорат инспекцияси;
- Марказий айрогеодезия корхонаси;
- Самарқанд айрогеодезия корхонаси;
- “Картография” Давлат илмий-ишлаб чиқариш корхонаси;
- Геодезия ва картография Миллий маркази;
- “Ўздаверлойиҳа” Давлат илмий-лойиҳалаш институти;
- “Геоинформкадастр” Давлат унитар корхонаси.

“Ергеодезкадастр” Давлат қўмитасининг асосий вазифалари қуйидагилар қилиб белгиланган:

– ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича ягона давлат сиёсатини амалга оширилишини таъминлаш, ер муносабатларини мувофиқлаштиришни, ер тузиш ва ер мониторингини, тупроқлар унумдорлигини сақланиши, оширилиши ҳамда қайта тикланишини таъминлаш;

– тупроқлар унумдорлигини ошириш, ерлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш бўйича давлат дастурини ишлаб чиқиш ва татбиқ қилиш;

– ерлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини амалга ошириш;

- геодезик ва хариташунослик фаолиятларини бошқариш;
- давлат геодезик назоратни ташкил этиш;

– давлат кадастрларини юритиш соҳасида жойлардаги давлат ҳокимияти органлари ва давлат бошқарув органлари фаолиятларини координациялаш;

– давлат ер кадастрини, давлат картография-геодезия кадастрини, бино ва иншоотлар давлат кадастрини, шунингдек давлат кадастрлари ягона тизимини юритиш.

“Ергеодезкадастр” Давлат қўмитасининг функцияси йўналишлари бўйича, қўмита тўғрисидаги Низомга мувофиқ, қуйидагича табақалаштирилган.

1. Ердан фойдаланиш:

– ер муносабатларини мувофиқлаштириш, ерлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тизимларини такомиллаштиришга йўналтирилган ягона давлат сиёсатини амалга оширилишини таъминлаш;

– ерлардан фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини сақланиши ва оширилишини таъминлаш соҳасида юридик ва жисмоний шахслар, давлат бошқарув органлари фаолиятини координациялаш;

– ер тузишни ташкил этиш, ердан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш, ер ресурсларини ҳисобини юритиш ва баҳолашни такомиллаштиришга йўналтирилган мажмуали тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

– юридик ва жисмоний шахслар, давлат бошқарув органлари, жойлардаги маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ер қонунчилиги талабларига риоя қилинишини, ердан фойдаланиш ва муҳофаза қилинишини давлат назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш ҳамда йўл қўйилган қонун бузилишларни тугатиш бўйича ўз вақтида чора-тадбирлар қабул қилинишини таъминлаш ва айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш;

– ер фондининг ҳолати бўйича ер мониторингини амалга ошириш, ўзгаришларни ўз вақтида аниқлаш, салбий жараёнлар оқибатларидан огоҳлантириш ҳамда тугатиш;

– маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан биргаликда тупроқлар унумдорлигини ошириш, ерлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш;

– ер ресурсларининг ҳолати тўғрисида ҳар йилга миллий ҳисоботни тузиш.

2. Геодезия ва картография:

– давлат геодезик тармоқларни яратиш, ривожлантириш ҳамда ишчи ҳолатда ушлаб туриш;

– график, рақамли, фотографик ва бошқа шаклларда давлат ва махсус моҳиятли топографик харита ва режаларни яратиш, янгилаб туриш ҳамда нашр қилиш;

– Ерни масофадан зондлаш ва геодинамик кузатувларни амалга ошириш;

– тармоқлараро моҳиятли умумгеографик, сиёсий-маъмурий, илмий-маълумотномали ва бошқа мавзули хариталар ҳамда атласлар, ўқув картографик қўлланмалар яратиш ва нашр қилиш;

- давлат ва махсус моҳиятли географик ахборотли тизимларни яратиш ҳамда юритиш;
- Ўзбекистон Республикаси Давлат чегарасининг делимитацияси, демаркарциясини геодезик, картографик ва гидрографик таъминоти;
- геодезик, картографик ҳамда кадастр ишларини метрологик таъминотини ташкил этади;
- геодезик ва картографик фаолиятини координациялаш ҳамда мувофиқлаштириш;
- давлат геодезик назоратини амалга ошириш;
- давлат картограф-геодезик фондини шакллантириш ва янгилаб туриш;
- географик номларни стандартлаш, ҳисобга олиш ва тартибга солишни таъминлаш;
- илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва тажриба-технологик ишларини бажариш, меъёрий-техник ҳужжатларни ишлаб чиқиш, геодезик ва хариташунослик асбоб-ускуналарини ишлаб чиқишни ташкил этиш;
- иқтисодиёт тармоқларини, фан, мудофаа ҳамда аҳолини геодезик, картографик ахборотлар билан таъминлаш;
- геодезик ва хариташунослик фаолиятларини лицензиялашни ташкил этиш.

3. Давлат кадастрлари:

- маҳаллий давлат бошқарув органларини ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларини давлат кадастрларини юритишлари соҳасидаги фаолиятларини координациялаш;
- давлат кадастрининг ягона тизимига киритиладиган тармоқли кадастр ахборотларини тўплаш, таҳлил қилиш, бир тизимга келтириш, сақлаш ва янгилаб туриш;
- давлат ер кадастрини юритиш;
- бино ва иншоотлар давлат кадастрини юритиш;
- картография-геодезия давлат кадастрини юритиш;
- илмий тадқиқот, тажриба-технологик ишларини бажариш, меъёрий-техник ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;
- вилоят ва туманлар ҳамда аҳоли пунктларининг маъмурий чегараларини тўғрилаш;

– фойдаланувчиларни кадастр ахборотлари билан таъминлаш;

4. Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхати:

– кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни ҳамда кўчмас мулклар билан бўладиган ҳаракатларни давлат рўйхатини амалга ошириш;

– кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқлар, уларни бир ҳуқуқ эгасидан бошқасига ўтиши тўғрисидаги, ҳуқуқларни чекланиш ҳамда кўчмас мулк билан бўладиган бошқа хатти-ҳаракатлар тўғрисидаги маълумотлар банкини яратиш;

– “Ергеодезкадастр” Давлат қўмитаси тўғрисидаги Низомга мувофиқ, қўмита қуйидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга:

– кадастр маълумотларига мослигини аниқлаш учун тупроқлар анализини ўтказиш;

– ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш масалалари бўйича белгиланган тартибда текширишларни амалга ошириш, ер қонунчилиги бузилиш сабаб ва оқибатларини тугатишга йўналтирилган, давлат бошқарув органлари, юридик ва жисмоний шахслар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар бериш;

– айбдор мансабдор шахслар ва фуқароларни белгиланган тартибда маъмурий жавобгарликка тортиш, ер қонунчилигини бузганлиги оқибатида етказилган зарарни ундириш учун татбиқ этиш; ер қонунчилигини бузганликда айбдор бўлган шахсларни жавобгарликка тортиш мақсадида тегишли корхона, муассаса ва ташкилотларга тақдимномалар юбориш;

– ер қонунчилигида белгиланган ҳолларда ер участкасига бўлган ҳуқуқларни тўхтатилганлиги тўғрисидаги таклифни жойлардаги давлат ҳокимияти органларига киритиш;

– белгиланган тартибда субъектларнинг геодезик ва хариташунослик фаолиятларини текширишни амалга ошириш;

– халқаро ташкилотларда ердан фойдаланиш, геодезия, хариташунослик ва кадастр масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси манфаатларини ҳимоя қилиш;

– халқаро фойдаланиш ва муҳофаза қилиш, шунингдек давлат кадастрларининг ягона тизимини юритиш билан боғлиқ масалаларни биргаликда ишлаб чиқиш учун бошқа вазирликлар, идоралар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши,

муассаса ва ташкилотлар мутахассисларини белгиланган тартибда жалб қилиш;

– “Ергеодезкадастр” давлат қўмитасини раис бошқаради ҳамда у бир вақтнинг ўзида ердан фойдаланиш ва муҳофаза қилишни назорати бўйича Ўзбекистон Республикасининг бош давлат инспекторидир, у учта ўринбосарга эга. “Ергеодезкадастр” давлат қўмитаси таркибида 4 та бошқарма мавжуд, шу жумладан ердан фойдаланиш бўйича, геодезия ва хариташунослик, давлат кадастри ва молия бошқармаси (3-расм).

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар ер ресурслари ва давлат кадастрлари бўйича бошқарма бошлиқлари бир вақтнинг ўзида ушбу ҳудудлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишни назорати бўйича давлат инспекторлари ҳисобланадилар. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ер ресурслари ва давлат кадастрлари бўйича бошқармалар таркиби 3-расмда келтирилган.

Ер ресурслари ва давлат кадастрлари бўйича туманлар (шаҳарлар) бўлимлари ўз фаолиятларини Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар ер ресурслари ва давлат кадастрлари томонидан тасдиқланган, Низомга асосан туман ҳокимлари билан келишилган ҳолда амалга оширадилар. Туманлар (шаҳарлар) ер ресурслари ва давлат кадастрлари бўйича бўлимлар таркиби 4-расмда келтирилган.

Ўзининг фаолияти даврида “Ергеодезкадастр” давлат қўмитаси томонидан ердан фойдаланиш соҳасида қуйидаги йирик тадбирлар амалга оширилган: қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкатлар) ни қайта ташкил этиш асосида фермер хўжаликларини ташкил этиш, ижара асосидаги ер муносабатларини татбиқ қилиш, ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни рўйхатга олиш мақсадида кадастр хизматларида рўйхатга олиш офисларни яратиш, ердан фойдаланиш пуллик тамойилини татбиқ қилишини таъминлаш, анъанавий ҳамда электрон вариантларда ер участкаларининг кадастр планларини тузиш, қишлоқ хўжалик ерларини сифат баҳолаш (тупроқ бонитировкаси), қишлоқ хўжалик ерларини кадастрли меъёрий қиймат баҳолаш, давлат чегараларини деморкация қилиш, ер мониторингини юритиш ва қатор бошқалар.

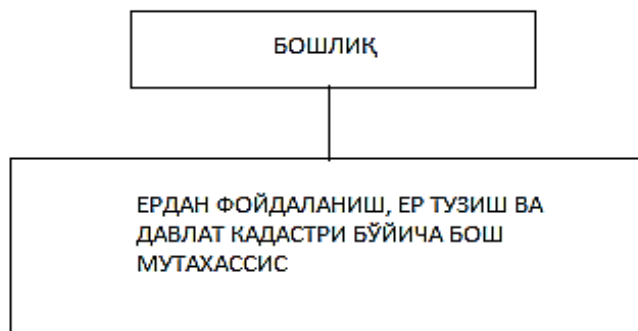
Шу билан бирга, амалиёт кўрсатадики, хўжалик ерларини сифати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлиги ниҳоятда паст бўлиб қолмоқда, ер турлари ва экин майдонларининг таркибини мақбуллаштиришга етарли эътибор берилмаяпти, чорвачиликнинг ем-хашак базаси ёмонлашди, ноқишлоқ хўжалик ерларини кадастрли қиймат баҳолаш мавжуд эмас, ердан фойдаланишнинг самарадорлигини, айниқса аҳоли пунктлари, саноат, транспорт ва бошқа тоифалар ерлардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш амалга ошириляпти [8].

Тупроқ унумдорлигини қайта тиклаш муаммоси ўткир бўлиб қолмоқда, республикада ишлаб чиқилган ер сиёсатини давлат Дастури мавжуд эмас, ер ресурсларини қайта тиклаш Дастури мавжуд эмас, ер бозори ва ерга ижара ҳуқуқининг бозори мавжуд эмас, суғориладиган ердан фойдаланишда бозор тамойиллари етарли даражада татбиқ қилинмаган.

Ўзимизнинг ҳамда чет эл мутахассислар ва олимларнинг фикрларига қараганда, ерлардан фойдаланишнинг самарадорлик даражасини пасайишига ҳамда уларни деградацияга учрашига асосий сабаб—мелиоратив ишларни етарли даражада молияланмаганлиги ҳамда Республикада ер ресурсларидан фойдаланишни паст самарали бошқаришдан.

3-расм. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ер ресурслари ва давлат кадастрлари бошқармаларининг таркиби.

4-расм. Ер ресурслари ва давлат кадастри бўйича туман (шаҳар) бўлимининг таркиби.

Бошқариш объекти қанчалик мураккаб бўлса ундан фойдаланишни бошқариш усуллари ва услублари шунчалик мураккаб-лашади. Мамлакатдаги иқтисодий ўзгаришлар, ер ислохотини амалга оширилиши, ердан фойдаланиш ва сувдан фойдаланишда бозор муносабатларини қўлланилиши ҳамда бошқа инновацияларни киритилиши шароитида ер ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида ердан фойдаланишни бошқариш муаммоси мураккаб-лашади.

Шунинг учун ушбу муаммони ҳал қилишнинг мумкин бўладиган имкониятларидан бири—бу бошқаришни ўзининг тизимли ташкил этишини талаб қиладиган ердан фойдаланишни мураккаб тизим сифатида қараш зарур.

Мевали экинларни навлар бўйича жойлаштириш ва ердан унумли фойдаланиш

Ердан унумли фойдаланишда мевали экинлардан ва узумдан фойдаланиш ва уларнинг турларини ҳамда навларини тупроқ, иқлим шароитига мослаб жойлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки улар орасида совуққа чидамли ва чидамсиз қурғоқчиликка чидамли ва чидамсиз, касалликларга чидамли ва чидамсиз, шўр тупроққа чидамли ва чидамсиз тур ҳамда навлари мавжуддир (5-расм, 6-расм).

Боғ ва тоқзорлар ҳосилдорлигини оширишда, мева сифатини яхшилашда навнинг аҳамияти катта бунинг учун муҳим хўжалик белгиларига эга бўлган, тез ҳосилга кирувчи, меваларининг товар ва таъм сифатлари юқори, жаҳон андозаларига мос келадиган,

юқори ҳосилли, экспортбоп навларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жойлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Республика ҳудудлари бўйича тупроқ иқлим шароитлари ҳар хил бўлиб, ўсимликларнинг ўсиши, ривожланишига, ҳосилдорлигига мева сифати ва бошқа муҳим кўрсаткичларига таъсир қилади. Шунинг учун Республиканинг ҳар бир ҳудудига мослашган, зараркунанда ва касалликларга чидамли, юқори ҳосилли ва ҳар хил муддатларда пишадиган мева ва узум навларини кўпайтириш ҳамда ҳудудлар бўйича жойлаштириш лозим [14, 15].

Мева экинларини турлари ва навларига биноан ҳар бир ҳудудга мосларини танлаб экиш ердан оқилона фойдаланиш ва уни тўғри бошқаришни таъминлайди.

Жанубий ҳудудлар – Сурхондарё ва Қашқадарё ва вилоятларида иқлим шароитлари кескин континентал, вегетация даврида ҳаво ҳароратининг юқори ва намлиги паст бўлиши ўсимликлар ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Шимолий ҳудудларда эса – Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилояти ўзига хос тупроқ иқлим шароитларига эга. Бу ерда тупроқнинг ва суғориладиган сувнинг турланиши, қишда ҳаво ҳароратининг жуда паст бўлиши мевали экинларнинг навлар мажмуасига кучли таъсир кўрсатади. Шунинг учун бу ҳудудда шўрга чидамли, совуққа ва иссиққа чидамли нав ва турлар танланиши лозим. Жанубий вилоятлар учун эса иссиққа, қурғоқчиликка чидамлилик энг зарур ва муҳим ҳисобланади.

Асрлар давомида халқ селекционерлари томонидан маҳаллий шароитларга мослашган, қурғоқчиликка, тупроқ шўрига, иссиққа, касалликка ва зараркунандаларга чидамли, мева сифати юқори бўлган навлар яратилган.

Шимолий ҳудудлардаги фермер ва деҳқон хўжаликларида мевали экинларнинг 20 дан ортиқ тури етиштирилади, жумладан: олма, нок, беҳи, ўрик, шафтоли, олхўри, олча, гилос, тоғолча, унаби, жийда, анор, анжир, узум, ёнғоқ, бодом ва бошқалар. Бу турлар мажмуини асосан маҳаллий навлар ташкил қилади. Улар орасида тупроқ шўрига, қурғоқчиликка, ҳавонинг паст ҳароратига чидамли бўлган ажратиб олинган ва ишлаб чиқаришга татбиқ қилинмоқда. Буларга олманинг тупроқ шўрига, қурғоқчиликка, кеч баҳор аёзларига чидамли навлари – Ёзги Ҳазорасп, Шўр олма, Шойи олма, Муз олма, Қишки Ҳазорасп; Ўрикнинг

Жамбил, Майский, Жавзаки, Оқ пишар, Ирис, Қизил қандак, Кеч жавзаки, Сарик қандак, Хаммо ўрик ва бошқалари киради.

Олманинг Ёзги Хазарасп, Қишки Хазарасп, Шойи олма, Қизил олма, Голдин Дилишес, Ринел симиренко, Ўрикнинг шафтолисимон Жанбил, Жавзаки-1, Кечки Жавзаки, Қизил қандак, Ирис, Оқ пишар навларининг таъм ва товар сифатлари юқори бўлиб, ҳосилдорлиги ҳам бошқалардан юқори туради.

5-расм. Тоғ адирларда барпо қилинган мевали бог.

6-расм. Лалмикор ерларда барпо қилинган хандон писта плантациясининг умумий кўриниши.

Маҳаллий навларнинг муҳим биологик хусусиятлари маҳаллий шароитларда шаклланган. Шу сабабдан, уларнинг ташқи ноқулай шароитларда чидамлилиги ҳам юқори. Улар совуққа, қурғоқчиликка ва тупроқ шўрига бўлган чидамлилиги юқори. Айниқса совуққа ва тупроқ шўрига чидамлилиги бўйича Август йирик ўриги, Жавзаки ва Жамбил навлари; олманинг тур олма, Қишки Хазарасп навлари энг чидамли ҳисобланади.

Республиканинг Жанубий ҳудудларида олманинг Қизил олма, Қирмизи, Майский, Голден Дилишес, Ренит Симиренко, Самаркандский ранний, Старкримсон, ўрикнинг Оқ пишар, Оқ ўрик, Бузрук, Джаупазак, Зубайдуллохон, Қандак, Майский, Субхони, Хурмои, Шалах, анорнинг Аччиқдона, Бедона, Дашнобод, Казаки анор, Қизил анор, Кўк анор, Юпка пўчоқ навларини жойлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Марказий ҳудудларнинг иқлим тупроқ шароитларига мос деб олманинг Боровинка Ташкентская, Голден Дилишес, Джонаки, Джонаред, Джонатан, Джаупазак, Қизил олма, Қизил тарам олма, Кинг Девид Мутсу, Наманган олма, Первенец Самарканда, Ренит Симиренко, Розмарин белый, Старкримсон, Фудзи, Ширин олма, ўрикнинг Оқ ўрик, Арзами, Исфарак, Қандак, Кечпишар, Субхони, Шялах, Юбилейный Навои навлари топилди.

Фарғона водийсининг ерларига олманинг Бойкен, Боровинка Ташкентская, Вайнсеп, Голден Дилишес, Джонатан, Кандиль Киргизский, Қизил олма, Кинг Девид, Ренит Симиренко, Старкримсон, Хокан кимизак Чапизак, Эшонолма, ўрикнинг Оқ ўрик арзами, Қандак, Кўрсодик, Руҳи Джуванон, Субхони, Шалах, Юбилейный нави, анорнинг Аччиқ дона, Туя тиш, Казаке анор, Каюманор, Қизил пўчоқ каби навларини жойлаштириш улардан юқори ҳосил олишни ва ерларни самарали бошқаришни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (асосий қонуни). Т., Ўзбекистон, 2012 .
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси. Т., Адолат, 2011.
3. Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси. Т., Адолат, 2011.
4. Ўзбекистон Республикасининг қонуни “Давлат ер кадастри тўғрисида”. Т., Адолат, 2004.
5. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. Т., Адолат, 2011.
6. Аvezбoев С.А., Волков С.Н. Ер тузишни лoйиҳалаш. Дарслик. Т., Янги аср авлоди, 2004.
7. Аvezбoев С.А., Волков С.Н. Ер тузишнинг илмий асослари. Ўқув қўлланма. Т., Янги аср авлоди, 2015.
8. Бабажанов А.Я., Рахмонов Қ.Р., Гофиров А.Ж. Ер кадастри (дарслик). Т., ТИМИ, 2008.
9. Бабажанов А.Р., Розибоев С.Б., Абдурахманова И.Қ. Ердан фойдаланиш асослари (ўқув қўлланма). Т., ТИМИ, 2006.
10. Гречихин В.Н. Прогнозирование и планирование использования земельного фонда Узбекистана на современном этапе. Т., Мехнат, 1990.
11. Талипов Ғ.А. Ўзбекистон Республикаси Ер кадастри. Т., Агропромиздат, 1990.

12. Land Reform in Agriculture.-Mora, Sweden.: Swedesurvey, 2001.-92 с.

13. Mats Backman. Rural Development by Land Cousolidation in Sweden.-Washington: XXII FIG IC, 2002.-P. 626-627.

14. Абдуллаев Р.М. Интенсив боғлар учун мева узумнинг янги навларини яратиш, фан ютуқларини ишлаб чиқишга йўналтириш ҳамда боғ токзорларнинг самарадорлигини ошириш “Республика интенсив боғ ва токзорларни ривожлантириш, ҳосилдорлиги ҳамда мева сифатини ошириш омиллари”. Илмий амалий конференция материаллари, Тошкент 2013, 8-12 бет.

15. Набиев У.Я. Ўзбекистонда узумчиликни жадаллаштириш “Республика интенсив боғ ва токзорларни ривожлантириш, ҳосилдорлиги ҳамда мева сифатини ошириш омиллари” Илмий амалий конференция материаллари, Тошкент 2013, 18-24 бет.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Ер - табиий ресурс ҳамда халқ хўжалиги тармоқларининг ишлаб чиқариш воситаси сифатида.....	4
Ердан фойдаланиш ва ер муносабатлари тўғрисида тушунча.....	9
Ўзбекистон Республикасининг ер фонди ва ундан фойдаланиш	14
Ер фондининг тоифалари ва уларнинг тавсифи.	18
Қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш	40
Ер майдонларидан фойдаланишда давлат назорати.....	46
Ер ресурсларидан фойдаланишни бошқаришнинг назарий асослари.....	56
Меваги экинларни навлар бўйича жойлаштириш ва ердан унумли фойдаланиш.....	69
Фойдаланилган адабиётлар	73

А. ҚАЙИМОВ, А.Р. БОБОЖОНОВ

**ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ВА УНУМЛИ
Фойдаланишда МЕВАЛИ ЭКИНЛАРНИНГ
ХИЛМА-ХИЛ НАВЛАРИНИ ЖОЙЛАШТИРИШ**

Тошкент – «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» – 2020

Мухаррир: М.Ҳайитова
Тех. муҳаррир: А.Мойдинов
Мусаввир: А.Шушунов
Мусахҳиҳа: Ш.Мирқосимова
Компьютерда
саҳифаловчи: Н.Раҳматуллаева

**Е-mail: tipografiyacnt@mail.ru Тел: 71-245-57-63, 71-245-61-61.
Нашр.лиц. АIN№009, 20.07.2018. Босишга рухсат этилди 27.05.2020.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табағи 4,25. Нашр босма табағи 4,75.
Тиражи 100. Буюртма № 33.**

**«Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи»
босмаҳонасида чоп этилди.
100066, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.**